распис... 5/VI-77г.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 131 (10423) | 1977 чылдың июнь 5, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

ССРЭ-НИҢ ХАМААТЫЛАРЫ АЖЫЛДААР, ТОДАРГАЙЛААРГА КҮШ-АЖЫЛДЫҢ САНЫНГА БОЛГАШ ШЫНАРЫНГА ДҮҮШТҮР ТӨЛЕВИРЛИГ МАГАДЫЛАТТЫНГАН АЖЫЛДЫ, ЭРГЕНИ КИИРИШТИР ЧҮТКҮЛҮНГЕ, АРГА-МЕРГЕЖИЛДЕРИНГЕ, ПРОФЕССИОНАЛ БЕЛЕТКЕЛИНГЕ, ЭРТЕМ-БИЛИИНГЕ БОЛГАШ НИИТИЛЕЛДИҢ ХЕРЕГЛЕЛДЕРИНГЕ ДҮҮШТҮР ПРОФЕССИЯНЫ, АЖЫЛДАРНЫҢ ХЕВИРИН ШИЛИП АЛЫР ЭРГЕЛИГ.

СОВЕТ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАЛАР ЭВИЛЕЛИНИҢ КОНСТИТУЦИЯЗЫНЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИНИҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, Конституция комиссиязының даргазы эш Л. И. Брежневтиң 1977 чылдың май 24-те СЭКП ТК-ның Пленумунга илеткели

Хүндүлүг эштер!

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин чугаалажып көөр апаар-дыр бис. Политбюро ол документиниң кичээнгейлиг өөренип көрген болгаш принцип талазы-биле чүүлдүг деп санаан. Силер шуптуңар төлевилел-биле таныш болганыңарда, чүгле чамдык кол, принципиалдыг айтырыгларга доктаап көрейн.

I.

Бирги айтырыг: **Чаа Конституцияны тургузары чүге херек апарганыл?**

Чүге дээрге дөрт он чыл дургузунда бистиң чуртувуска, бистиң бүгү ниитилеливиске ханы өскерилгелер болгулаан-дыр, эштер.

1936 чылда Конституцияны хүлээп ап турар үеде биске социализмниң үндезиннерин тургузары херек кырында чаа-ла доозулган турган. Колхозчу тургузуг мырыңай аныяк, шоолуг быжыкпаан турган. Улус ажыл-агыйының техниктиг деңнели эң-не сайзыраңгай индустриалдыг чурттарның деңнелинден ыракта куду турган. Амыдыралдың янзы-бүрү талаларынга революция мурнунуң үелериниң артыышкыны салдарын чедирбишаан турду.

Ам дээрге Совет Эвилелинде сайзыраңгай, чедишкен социалистиг ниитилелди тургускан-дыр. **Ниитилел амыдыралының бүгү-ле талаларынга улуг, принципиалдыг чаартылгалар болгулаан.**

Чурттуң экономиказы таныттынмас кылдыр өскерилген. Ында социалистиг өнчү кызыгаар чок тергиидеп турар. Чаңгыс аай, күчүлүг улус ажыл-агыйы организмизи тургустунган болгаш чедиишкиниг ажылдап турар. Ол эртем-техниктиг революцияны социалистиг тургузугнуң артык күштүг чүүлдери-биле дүүштүреринге үндезилээш, хөгжүп турар.

Ниитилелдиң социал бүдүжү-даа өске апарган.

Бөгүн бистиң ажылчын ангывыс — ол дээрге чурттуң чонунуң үштүң ийи кезээ-дир. Ол дээрге эртемниг, техника талазы-биле билиглиг, политика талазы-биле чедишкен он-он миллион кижилер-дир. Оларның күш-ажылы инженер-техниктиг ажылдакчыларның күш-ажылынга улам-на чоокшулажып турар. Ажылчыннарның хөй-ниитичи идепкейи, күрүнени эргелеп башкарарынга оларның киржилгези дыка өскен.

Тараачыннар база сайзыраан. Амгы колхозчу колхозка төрүттүнген болгаш өскен, ооң психологиязы социалистиг үндезинге хевирлеттинген. Ол амгы үениң техниказын башкарып турар. А ооң эртем-билиглиг деңнели, ооң амыдыралының овур-хевири эпти-ле хоорай чурттакчыларыныындан шоолуг ылгашпас болуп турар.

Интеллигенция-даа ёзулуг улусчу, социалистиг болу берген болгаш чоннуң культуразының деңнелиниң өзүлдезиниң хире-чергези-биле база коммунистиг тургузуушкунга эртемниң ролюнуң турул корбээн улгатканы-биле бистиң ниитилеливистиң амыдыралынга интеллигенцияның үлүг-хуузу-даа өзүп турар.

Бисте нацияларның дең эргези чүгле юридиктиг эвес, харын херек кырында боттуг апарган. Бистиң бүгү-ле республикаларывыс, ооң иштинде мурнунда экономика база культура талазы-биле хожудап турган республикаларда-даа ам хөгжүлдениң бедик деңнелин чедип алган. Оон-биле чергелештир республика бүрүзүнүң экономиказы чаңгыс аай улус ажыл-агыйы комплекизиниң чарылбас кезээ болу берген.

Ол бүгү чаартылгаларның ниити хемчээкчизи болза совет ниитилелдиң социал чаңгыс аай чорууну өзүп турары болур. Ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның бузулбас эвилели улам-на быжыг апарган. Кол-кол социал бөлүктерниң аразында ылгалдар чоорту чидип турар. Бистиң чуртувустуң бүгү нациялары болгаш улус чоннары бодунуң амыдыралының чорудулгазы-биле улам-на чоокшулажып турар. Кижилерниң төөгүлүг чаа ниитилежилгези — совет улус тургустунган.

Чедишкен социализмни тургусканы-биле, ажылчын ангының идея-политиктиг туруштарынче чоннуң бүгү бөлүктериниң шилчээзи-биле холбаштыр, пролетариат диктатуразы кылдыр тургустунуп келген бистиң күрүневис-даа бүгү улустуң күрүнези кылдыр өзе берген.

Октябрь үелеринден бистиң хүнневивиске чедир бистиң ниитилеливистиң башкарыкчы, организакчы болгаш мобилизакчы күжү болуп турар Коммунистиг партия чурттуң амыдыралында ол бүгү чорудулгаларны удуртуп келген болгаш удуртуп турар. Ам партияның шиитпирлээр ужурлуг сорулгалары улам-на нарын болгаш хөй янзы болуп турар. Ооң ролю улам-на харысалгалыг апарган, чурттуң бүгү иштики амыдыралынга болгаш ооң даштыкы политиказынга партияның башкарыкчы салдарының хемчээлдери өскен.

Адактың сөөлүнде. Совет Эвилелиниң делегей байдалы-даа, делегейниң бүгү социал-политиктиг бүдүжү-даа аажок өскерилген. ССРЭ-ни долгандыр турган капиталистиг хүрээлээшкин чок болган. Социализм делегей системазы болу берген. Күчүлүг социалистиг дем каттыштырылгазы тургустунган. Делегей капитализмниң туруштары боттуу-биле кошкаан.

Империализмге удур туржуп турар он-он аныяк күрүнелер мурнундагы колонияларның орнунда тургустунуп келген. Бистиң чуртувустуң делегейге ат-алдары болгаш салдары хемчээл чок өскен.

Ооң түңнелинде делегей аренаазынга күштерниң деңзигүүрү көңгүс өске апарган. Делегейниң чаа дайынын чайладырының боттуг болдунар аргазы бар апарган, ол талазы-биле ам-даа улуг ажылды кылыры, быжыг турумтуг демиселди чорудары негеттинип турар болзажок, ындыг дайынның өөскүп үнериниң айыылы дыка кошкаан.

Чедип алдынган чүүлдерге даянмышаан, совет улус партияның удуртулгазы-биле ам чаа сорулгаларны: коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының, социалистиг ниитилел харылзааларын чоорту коммунистиг ниитилел харылзаалары кылдыр чаартырының, кижилерни коммунистиг медерелдиң ёзузунга кижизидериниң сорулгаларын шиитпирлеп турар.

Кысказы-биле чугаалаарга, 1936 чылдың соонда бистиң ниитилеливиске, чурттуң амыдыралынга болгулаан кол-кол өскерилгелер ындыг-дыр. ССРЭ-ниң чаа Конституциязын тургузарының кол-кол чылдагааннары база үндезиннер сууру ындыг-дыр.

II.

Эштер, чаа Конституцияның төлевилели — улуг болгаш үргүлчүлелдиг ажылдың түңнели. Партияның откүт болгаш тодаргай айтыышкыннары ооң үндезини боор турар. «Чаа Конституцияның төлевилелинге социализмниң улуг тиилелгелерин айтыры, бистиң күрүневистиң аңгы талазы-биле үндезин утказын илергейлеп турар социалистиг тургузугнуң чүгле ниити принциптерин бижиир эвес, харын сайзыраңгай социалистиг ниитилелдиң кол-кол талаларын, ооң политиктиг организастаашкынын айтыры чугула» деп, СЭКП-ниң XXV съездизинге ТК-ның Отчёт илеткелинде айыткан: Улус ажыл-агыйын удуртурунуң принциптерин, ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралынга күрүнениң ролюн, социалистиг демократияның улам ыңай хөгжүлдезин айтырының эргежок чугулазын база айыткан турган.

Партияның принципиалдыг бо айтыышкыннарын төлевилелде киирген.

Төлевилелди ажылдап кылып тура, **салгап-барымдаалаарының орнунга быжыг-биле турган бис.** В. И. Ленинниң айытканы социалистиг хевирниң Конституциязының характерлиг чүүлдерин ында хевээр арттырган болгаш хөгжүткен.

В. И. Ленин, большевиктер партиязы Конституция болза, ол дээрге чүгле юридиктиг акт эвес, харын политиктиг чугула документ болур деп санап чораан. Конституция болза революцияның чаалап алыышкыннарының бадыткалы, оон-биле кады — социалистиг тургузуушкуннуң кол-кол эчис сорулгаларын чарлаар чүүл болур деп партия көрүп келген.

Октябрьның чаалап алыышкыннарын быжыглаан болгаш Совет күрүнениң аңгы талазы-биле үндезинин пролетариат диктатуразының күрүнези кылдыр тодараткан РСФСР-ниң 1918 чылдагы, бистиң баштайгы Конституциявыс ындыг турган.

Эвилелдиң социалистиг күрүнезин тургузарының принциптерин тодараткан ССРЭ-ниң 1924 чылдагы Конституциязы база ындыг турган.

1936 чылдың Конституциязы ССРЭ-ге социалистиг ниитилел харылзааларының тиилелгезин хоойлужудуп быжыглаан болгаш аңаа дүүштүр эрге-чагырга болгаш эргелел башкарылга органнарының бүгү системазын, а ол ышкаш соңгулдаларның чурумун аайлап, таарыштырган. Ниитилел хөгжүлдезиниң талазы-биле Конституцияга ынчаарда ажылдап кылган чүүлдер үениң шылгалдазын тудуп эрткен.

Чаа төлевилелде амгы үеде күштүг боор турар Конституцияның принципиалдыг дыка хөй чүүлдерин хевээр арттырган, чүге дизе олар бистиң тургузуувустуң үндезин утказынга, бистиң хөгжүлдевистиң характеринге дүгжүп артпышаан.

Ынчангаш чаа Конституцияның төлевилели, бир талазында, совет төөгүнүң Конституция талазы-биле бүгү дуржулгазын түңнеп турар, а өске талазында — ол дуржулганы амгы үениң негелделеринге харылап турар чаа утка-шынар-биле байлакшыдып турар.

Төлевилел моон мурнунда чаартынган болгаш сайзыраңгайжыттынган совет хоойлужудулгага база даянып турар болгаш маңаа хамаарыштыр кылган чүүлдерни түңнеп турар.

Сөөлгү чылдарда кончуг хөй чүүлдерни кылган болгай. Хоойлужудулганың эвилел үндезиннери болгаш эргелерниң чугула адырларының хөй нуруузунуң талазы-биле республика кодекстери күштүг апарган. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш бүдүрүлге каттыжыышкыннарының дугайында дүрүмнер ам бисте бар; кадык камгалалының, улус өөредилгезиниң, пенсия хандырылгазының, долгандыр турар бойдусту камгалаарының дугайында чаа хоойлуларны хүлээп алган. Чер-чер Советтериниң эргелерин болгаш хүлээлгелерин тодараткан. Депутаттарның эрге-хүлээлгелерин эде таарыштырган. Хоойлужудулганың бо бүгү актыларын төлевилелде өөренип көрген болгаш олар чаа Конституцияның дыка хөй чүүлдерин тургузарының барымдаалары болган.

База бир боттуг чүүл болза, төлевилелди белеткеп турар үеде **акы-дуңма социалистиг чурттарның Конституция дуржулгазын ажыглааны** болур. Болгарияга, ГДР-ге, Кубага болгаш социализмниң өске-даа чамдык чурттары 70 чылдар үезинде чаа Конституцияларны хүлээп алган. Бистиң сонуургалывысты болдуруп турар чамдык чүүлдер ында бар. Оларны бис кичээнгей чокка артырбаан бис.

Ынчангаш эштер, чаа Конституция практика база теория талазы-биле эки үндезинге тургустунган. Политбюронуң бодалы-биле алырга, ооң деңдески чорууну, ооң совет ниитилелдиң улам ыңайты депшилгезинге идепкейлиг салдарының үндезини чогум-на ында боор турар.

Ам чаа Конституцияның төлевилелиниң кол-кол чүүлдериниң дугайын чугаалап көрейн.

Ында **Коммунистиг партияның удуртукчу болгаш угланкчы-даа ролюн делгеренгейи-биле тайылбырлааны,** совет ниитилелди болгаш күрүнеде-даа бистиң партияның ёзулуг турар черлерин тодаргайы-биле көргүскенин хамыктың мурнунда демдеглеп каар херек. 1936 чылдың Конституциязынга болаарга, ол дугайын ында оон-даа калбак кылдыр, тускай чүүлде чугаалап турар.

Ол ышкаш чаа Конституцияның төлевилелинде **ССРЭ-де сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургускан болгаш Совет күрүнениң дээди эчис сорулгазы коммунизм тургузуушкуну болур деп айыткан. Бистиң күрүневис бүгү улустуу болбушаан,** ажылчын ангының, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның, чурттуң бүгү нацияларының болгаш улус чоннарының тура-соруун база эрге-ажыктарын илередип турарын ында онзалап демдеглээн. Аңаа холбаштыр бистиң Советтеривисти — **улус депутаттарының Советтери** деп адаарын сүмелеп турар.

ССРЭ-ниң экономиктиг системазының үндезини болза, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге социалистиг өнчү-хөреңги болурунуң дугайында принципиалдыг чүүлдерни төлевилелде хевээр арттырган. Ооң-биле кады амыдыралдың бодунуң сүмелеп келгени чамдык тодарадылгаларны кылырын чаа Конституцияда база сүмелеп турар. Өнчү-хөреңгиниң күрүне болгаш колхоз-кооперативчы хевирлери-биле чергелештир, ам профэвилелдериниң болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының өнчү-хөреңгилерин база адап турар.

Төлевилелде айыттынган чаа чүүлдерниң кол-ла угланыышкыны чүл дээрге, социалистиг демократияның улам калбарганы болгаш ханылааны болурун ниитизи-биле чугаалап болур.

Хамыктың мурнунда Советтерниң тургустунарының болгаш оларның ажыл-чорудулгаларының демократтыг принциптери улам ыңай хөгжүлдеп ап турар. Ниитилел амыдыралының эң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге оларның ролюн күштелдирерин ында көрүп турар.

106-гы чүүлде чугаалап турары-биле алырга, ССРЭ-ниң Дээди Совети ССР Эвилелинге ап чорудар эргезинге хамаарышкан бүгү айтырыгларны шиитпирлээр бүрүн эргелиг. Чер-чер Советтери чүгле тус черниң ужур-дузалыг бүгү айтырыгларын шиитпирлээр эвес, харын-даа бодунуң девискээринде турар бүгү организацияларның ажыл-чорудулгазын бодунуң эргелериниң хемчээлдери-биле контрольдап база таарыштыр углап-баштаар ужурлуг. Күүсекчи болгаш айтыышкын бээр органнарны, организацияларның болгаш албан-хүлээлгелиг кижилерниң ажыл-чорудулгазын Советтерниң контрольдаарының үргүлчү байдалдыг болурун онзалап демдеглээн.

Дээди Советтиң бүрүн эргезиниң хуусаазы беш чыл чедир база чер-чер Советтериниң — ийи чартык чылга чедир узаткан. Судтарның соңгулдаларын база-ла ол хире хуусааларга чорудар.

Советтерниң болгаш оларның депутаттарының массалар-биле харылзааларын быжыглаарының кол-кол оруктарын төлевилелде тодараткан. Олар боттарының кылып турар ажылының дугайын чонга үргүлчү дыңнадыр, соңгукчулар мурнунга отчётту кылыр, ажылчы чоннарның санал-овал бүрүзүн ыяк чугаалажып көөр хүлээлгелиг.

Советтер депутаттарының эрге-хүлээлгелериниң дугайында чугула Хоойлуну беш чыл мурнунда хүлээп алганын билир болгай силер, эштер. Депутаттарның ролюн, ол Хоойлу ёзугаар оларга берген кол-кол бүрүн эргелерни улам бедик кодурер дугайын Конституцияның төлевилелинде бижимнеп киирген.

Соңгулда системазынга чаа чүүлдерни база киирген. Бир эвес амгы Конституция ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Советинге чүгле 23 харлыг четкен кижилер, а эвилел республикаларның Дээди Советтеринге — 21 харлыг четкен кижилер соңгуттурар эргелиг турган болза, ам 18 хардан [illegible]

Совет-болгар найыралдың митингизи

АЛМА-АТА. (СЭТА). БКП ТК-ның Бирги секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Тодор Живковтуң баштаткан БУР-нуң партия-чазак делегациязының Алма-Атаның ажылчы чоннарының төлээлекчилери-биле ужуражыышкыны совет болгаш болгар улустарның аразында бузулбас найыралдың база бүгү талалыг акы-дуңмалыышкы кады ажылдажылганың бүзүрелдиг көргүзүүшкүнү болган. В. И. Ленин аттыг ордуга совет-болгар найыралдың хөй кижи киржикчилиг митингизи болган.

Леонид Ильич Брежнев-биле болгаш өске-даа совет удуртукчулар-биле Силерниң Тодор Живков база Силерниң эштериңерниң чоруткан чедиишкиниг чугаалажыышкыннары совет-болгар найыралдың чыл демдеглелинге база бир кайгамчыктыг арын болур деп, митингиге чүве чугаалааш, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары Д. А. Кунаев чугаалаан. Леонид Ильичиниң онзалап демдеглээни ышкаш, Совет Эвилелинге Болгарияның партия-чазак делегациязының амгы аян-чоруу, чугаалажыышкыннарның түңнелдери совет болгаш болгар улустарның эрге-ажыктарынга, тайбыңның база социализмниң эрге-ажыктарынга экиан-биле бараан болур.

Совет чурттуң амыдыралында-даа, бүгү планетаның амыдыралында-даа алдан чылдарның дургузунда чедип алдынган чүүлдерни чырыдар, угаап билир болгаш бадыткаан тургузар ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелинде совет ниитилелдиң чогаадыкчы алыс утказы ам база бир бадыткалды алыр деп, бодунуң чугаазынга Т. Живков чугаалаан. Чаа Конституция болза СЭКП ТК-ның болгаш Леонид Ильич Брежневтиң бодунуң делегей социализмниң теориязынга база практиказынга кайгамчыктыг салыышкыны болур. Чүгле совет улуска эвес, харын-даа социалистиг дем каттыштырылгазының акы-дуңмалышкы чурттарынга сорук киирикчи перспективаларны ол ажыдар, бүгү диптерниң ажылчы чоннарынга чаа бүзүрелди база чаа энергияны бээр. ССРЭ-ниң чаа Конституциязы делегей социализмниң ёзулуг дүрүмү болур деп түңнелди бүзүрелдии-биле кылып болур бис.

Үжен чылдардан бичии-ле ажыг үениң дургузунда Болгария Улус Республика бодунуң овур-хевирин үндезиннии-биле өскерткен деп, ол уламчылап чугаалаан. Ооң чечектелиишкининиң албан негелделериниң бирээзи болза Совет Эвилели-биле, совет улус-биле, ленинчи Коммунистиг партия-биле улам-на сырый болгаш бүгү талалыг чоокшулажыышкынының өскерилбес угланыышкыны болур. Бистиң ниити эчис сорулгавыс болур коммунизмче бис кады чоруп орар болгаш чоруур-даа бис.

(СЭТА).

Ш. М. Девекке, В. П. Есиповка Тыва АССР-нин алдарлыг мелиоратору хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Черни мелиорастаарының талазы-биле ачы-хавыдаазы дээш Тыва АССР-ниң алдарлыг мелиоратору хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Шурку Монгушевич Девек — суггарылга системазының Улуг-Хем эргелелиниң бульдозеризи.

Виктор Прокопьевич Есипов — «Тыва суг тудуг» трестиниң КМК-2-ниң начальниги.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай.
1977 чылдың июнь 1.

О. П. Бабкинаны, И. П. Погодинни Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың суг ажыл-агыйынга үр чылда, ак сеткилдиг ажылы дээш база мелиораторнуң хүнү-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле **шаңнаары болза:**

Ольга Павловна Бабкина — «Востоксибгипроводхоз» институттуң Тыва салбырының смета бөлүүнүң удуртукчузу.

Иван Петрович Погодин — «Росводпром» каттыжыышкынның Кызылда ДБК заводунуң бетоншузу.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай. 1977 чылдың июнь 1.

Кандидаттарны депшиткен

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге депутаттар соңгулдаларының дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын ёзугаар үнген депутаттарның орнунга Кызыл болгаш Чадаана хоорайларга депутаттарга кандидаттарны депшиткен.

Кызыл хоорайның № 6 Транспорт соңгулда округунуң талазы-биле депутатка кандидат кылдыр Кызылдың пассажирлер автобүдүрүлге черинниң коллективи Тываның транспорт эргелелиниң начальниги Валентин Андреевич Паруниии. Кызыл хоорайның № 14 Хемниң Барыын талакы соңгулда округунуң талазы-биле Тываның хөгжүм-шии театрының коллективи Тываның хөгжүм-шии театрының кол режиссёру Сиң-оол Лакпаевич Ооржу, Чадаананың № 49 Транспорт соңгулда округунуң талазы-биле «Каа-Хем» разрезтиң Чадаана участогунуң коллективи «Каа-Хем» разрезтиң Чадаана участогунуң слесары Максим Даниилович Хабаровту депшиткен.

ТУДУГЖУЛАРНЫҢ ЧОРГААРЛАНЫЫШКЫНЫ

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Конституциязының (Үндезин хоойлузунуң) төлевилелин мен эш-өөрүм-биле кады «Шын» солундан номчуп, радиодан дыңнааш-даа улуг сонуургал-биле уткуп-хүлээп ап турар бис. Бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң сөөлгү үндезин хоойлузун хүлээп алгандан бээр эрткен дөртен ажыг чылдар иштинде дыка улуг өскерлиишкиннер болгулаан: совет социалистиг демократия улам калбарып, бистиң коммунизм тургузуушкуну дээш демиселивиске кайгамчык улуг тиилелгелер чедип алдынган. ССРЭ-ниң делегей байдалы быжыгып, ооң даштыкы харылзаалары калбарган.

Совет кижилерниң ажылдаар, дыштаныр болгаш өөренир эргелери улам долузу-биле хандыртынып, чаа-чаа делгем аргалар тургустунган. Мен эштерим-биле кады амгы үеде Кызылда күрүнениң хөгжүм-шии театрының чаа бажыңының тудуунда ажылдап турар мен. Бистер бо, амгы үениң, кайгамчыктыг каас-чараш, чырык-делгем театрның тудуундан совет кижилерниң дыштанырынга, уран чүүл аргаларын долузу-биле илередиринге кайы хире улуг аргалар тургустунуп турарын херек кырында көрүп тур бис. Культураның ёзулуг одаа — чаа театр тудуунга ажылдаары аас-кежик. Чүге дээрге, совет кижилерниң культурлуг негелдезин хандырар черни тутчуру — конституция ёзугаар ниитилел мурнунга ак сеткилдиг ажылдаар эрге-хүлээлгелеривисти херек кырында күүседип турарывыс ол болур.

Коммунистиг партияның, ооң шынчы ленинчи Леонид Ильич Брежневке баштаткан Төп Комитединиң, Совет чазактың иштики болгаш даштыкы политиказын бүгү совет кижилер-биле бир дөмей бүрүн чүүлдүгзүнүп, деткип турар бис. Совет улустуң тайбың-чаагай чоруу дээш, оларның аас-кежии дээш хүн бүрүнүң сагыш салыышкынынга харыы кылдыр улам-на күжениишкиниг, эки болгаш шынарлыг кылдыр ажылдакаазы көөр-дир.

Бистер, тудугда ажылдап турар өске-даа бригадалар ышкаш, театр тудуун Улуг Октябрьның 60 чылынга белек кылдыр доозарын хүлээнген ажылдап турар бис. Тудугжуларның социалистиг чарыжынга мээң удурткан бригадам чаңгыс эвес удаа бирги черни ээлеп келген. Моон-даа соңгаар эки ажылдап, күш-ажылчы тиилелгеге үлүүвүсту киирерививсти Конституция төлевилели-биле таныжып хүлээнген бис. Берген сөзүвүс болуру — бистиң чугула сорулгавыс болур.

В. МОНГУШ,
бызанчылар бригадири.
Кызыл хоорай.

ЧАҢГЫС СЕТКИЛ-БИЛЕ ДЕТКИИШКИН

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин парлап үндүргенин Тываның ажылчы чоннары политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг идепкейлиг чорууктуң байдалында утказыннар. Дүүн эртен кашта бүдүрүлге черлеринге, тудугларга, колхозтарга, совхозтарга митингилер болуп эрткен. Аңаа ажылчыннар, албан-хаакчылар, көдээ ажыл-агыйының ажыл-иштчилери төлевилелди шаа-биле деткээннер, совет кижиниң, Төрээн чурттуң улам ыңай чечектелиишкининиң дугайында чаа сагыш салыышкынга шалыпчы күш-ажыл-биле, Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуур дээрзин партияга болгаш чазакка бүзүреткеннер.

Дүүн дүштеки чапсар үезинде Кызылдың сүт комбинадының бүгү коллективи митингиге кажыра-биле чыглып келген. Ону ында партия организациязының секретары В. А. Чихачева ажыткан.

СЭКП хоорукомунуң ийиги секретары С. М. Кудажы ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин чүүлдүг деп көрген СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпиринниң дугайын чугаалап берген болгаш ооң кол чүүлдерин тайылбырлаан.

— Бистер, сүт комбинадының ажылчыннары, чаа Конституцияның төлевилелин кончуг улуг чоргаарал болгаш өөрүшкү-биле хүлээп алган бис. Оон бис партияның болгаш чазактың кол сагыш салып турар чүүлү бистиң чаагай чурталгавыстың дугайында сагыш салыышкыны болур дээрзин база катап көрдүвүс. Мен комбинатка он чыл дургузунда ажылдап, мээң бөлүмнүң ажылымның мастери болу бердим. Мээң күш-ажылымны Төрээн чурттуң бедик шаңналы-биле үнелеп көрген — деп, бүдүрүлге черинниң хоочуну, Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергезиниң эдилекчизи, коммунист Р. И. Солодянкина чугаалаан.

* * *

Кызылдың хлеб заводунга, «Суугпак», «Улуг-Хая», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг «Ленинчи орук» совхозтарга, Ак-Довурак хоорайга болгаш республиканың өске-даа хоорай, суурларынга митингилер дүүн ажылчы чоннарның идепкейлиг чоруу-биле эрткен.

ЧУРУКТА: Кызылдың сүт заводунга митинг үезинде.

В. АМЫРНЫН фотозу.

СОВЕТ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАЛАР ЭВИЛЕЛИНИҢ КОНСТИТУЦИЯЗЫНЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИНИҢ ДУГАЙЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Профэвилелдерниң, комсомолдуң, кооператив болгаш хөй-ниитиниң өске-даа массалыг организацияларының чурттуң амыдыралынга ойнап турары чугула ролюн төлевилелде делгеренгей-биле көргүскен. Оларга политиктиг, ажыл-агыйжы, социал-культура айтырыгларын шиитпирлээринге киржир эргени, хоойлужудулга дугайында санал-оналды кылыр эргени тыпсып турар. Ол болза, чоннуң бүгү социал кезектериниң болгаш бөлүктериниң эрге-ажыктарын бүгү-улусчу күрүнениң барымдаалап көрүп турары оон-биле база катап онзалап демдеглеттинген-дир.

Ол ышкаш Конституция төлевилелинде ажылчы чоннар коллективтериниң ролюнуң дугайында чүүлдерни база киирген. Ол чорук бистиң партияның принципиалдыг шугумунга, бүдүрүлгени эргелеп-башкарарын демократтыг эгелер-биле хөгжүдерин ооң үнелеп көрүп турарынга дүүшкек боор турар.

Үндезин хоойлунуң **совет хамаатыларының эргелериниң** дугайында чүүлдерин улам байлакшыдар аргалы сайзырангай социализмни тургусканы берип турар. «Коммунистиг манифестиң» — «кижи бүрүзүнүң хостуг хөгжүүрү дээрге-ле, бүгү кижилерниң хостуг хөгжүүрүнге таарымчалыг байдал болур» дээн, сураглыг сөстери херек кырында бистиң күрүнениң үндезин принциви болу берген. Ону база-ла төлевилелде айыткан.

Совет хамаатыларының дең эргелериниң ниити принцивин тускай кезекте айтып турар. Оон ангыда херээженнерниң эр кижилер-биле дең эргезин хандырары, националы болгаш сөөк-язы хамаарылгазы чокка хамаатыларның дең эргелиг чоруу дээн ышкаш, социализмниң чаалап алыышкыннарының ындыг чугула чүүлдерин эң-не тодаргайы-биле быжыглап көргүскен.

Кижилерниң амыдыралының мырыңай үнелиглеринге хамааржып турар социал-экономиктиг эргелерниң калбак комплекизин ам күштүг болуп турар Конституцияда баш удур көргени билдингир болгай. Ынчалзажок оларның утка-шынары кайы хире ханылааның, оларның материалдыг магадылалдары ам кайы хире байлак болгаш улуг апарганын эки билир бис. Ол бүгүнү чаа Конституция төлевилелинде илергейлээн. Чижээ, бир эвес мурнунда күш-ажыл кылыр эргениң дугаын чугаалап турган болза, ынчаарга ам хамаатының мергежилин, ажылының аайын болгаш салым-чаяанныын, арга-мергежилдиин, профессионал белеткелин, эртем-билиин, а ол ышкаш ниитилелдиң хереглелдерин барымдаалап ажылды шилип алыр эргени аңаа немеп турар.

Оон ыңай, бир эвес 1936 чылдың Конституциязында араан болгаш күш-ажыл кылыр арга-шинээзин чидирген таварылгада материалдыг хандырылга алыр эргениң дугайын чугаалап турар болза, ынчаарга ам айтырыгны деңгем кылдыр тургузуп, кадыкшылын камгалаар эргени совет кижилерге магадылап турар. Бир эвес өөренир эргениң дугайын ниити хевир-биле чугаалап турган болза, ынчаарга ам чугаа ылап-ла албан бүгү-ниити ортумак эртем дугайында, профессионал-техниктиг база дээди өөредилгениң калбаа-биле хөгжүдер дугайында болуп турар.

Совет хамаатыларының амгы Конституцияда бижиттинмээн ындыг эргезиниң дугайында төлевилелде чугаалап турар. Чурттаглга тудуунуң программазын боттандырганының хире-чергези-биле, а ол ышкаш кооперативтиг база хуузунуң чурттаглга чериниң тудуунга күрүнениң талазындан деткимче көргүзериниң аргазы-биле улам-на долу хандырар апаар чурттаглга чери алыр эргени чугаалап турарым ол. Кижиге амыдыралчы чугула болуп турар ол эргени бистиң чаа Конституциявыс делегейге биргилерниң бирээзи болуп чарлаар.

ССРЭ хамаатыларының политиктиг эргелерин болгаш хосталгаларын төлевилелде дыка бүрүнү-биле тодаргайлаан.

Совет хамааты бүрүзүнүң күрүнениң база ниитилелдиң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга киржир эргезин чарлап база ындыг киржилгениң тодаргай хевирлерин айтып турар.

Күштүг болуп турар Конституцияда-даа бижиттинген сөстүң, парлалганың, хуралдарның, митингилерниң, кудумчу чыскаалдарының болгаш демонстрацияларының хостуу бүрүн хемчээли-биле бадыткаттынган хамаатыларның күрүне болгаш хөй-ниити органнарынга санал киирер, ажылда четпестерни шүгүмчүлээр, эрге-дужаалдыг кижилерниң хажыдыышкыннарын судка хомудаар эргези, а ол ышкаш амы-тынынга болгаш кадыкшылынга, эт-хөреңгизинге база хууда хосталгазынга, ат-алдарынга болгаш төлевинге халдаар чоруктарны судка камгалаар эргези кижиниң эргелериниң Конституцияда айыткан магадылалдарынга дыка улуг немелде болур.

Хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын бистиң ниитилеливиске удур, совет улустуң эрге-ажыктарынга когарал кылдыр ажыглап болбас болгаш ажыглавас-даа ужурлуг дээрзин Конституция төлевилели барымдаалап турар болбайн аан, эштер. Ынчангаш чижээ, хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын ажыглаар чорук ниитилелдиң база күрүнениң эрге-ажыктарынга, өске хамаатыларның эргелеринге когарал чедирбес ужурлуг, ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга дүүштүр база социалистиг тургузугну быжыглаар сорулга-биле политиктиг хосталгаларны берип турар дээрзин төлевилелде дорту-биле чугаалап турар.

Алыс түңнелинде бодунуң эргелериниң ол магадылалы — ол дээрге Төрээн чуртунуң күчү-шыдалы болгаш чечектелиишкини болур дээрзин совет кижи бүрүзү тодаргай медереп билген турар херек. А ындыг болганда хамааты бүрүзү ниитилелдиң мурнунга бодунуң харысалгазын медереп билген, күрүнениң мурнунга, чоннуң мурнунга бодунуң хүлээлгезин ак сеткилдиг күүсеткен турар ужурлуг.

Ынчангаш хамаатының алдарлыы-биле база ак сеткилдии-биле ажылдаар, Төрээн чуртун камгалаар хүлээлгезин Конституция төлевилелинде онзалап айыткан. Совет күрүнениң эрге-ажыктарын камгалаар, ооң күчү-шыдалын болгаш ат-алдарын быжыглаарынга идиг бээр, хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарын деткиир, күрүнениң база хөй-ниитиниң өнчү-хөреңгизин самчыгдаар болгаш тотчеглээр чоруктар-биле демисежир, бойдусту хумагалаар база ооң байлактарын камгалаар, культураның үнелиг чүүлдерин кадагалаар дугайында сагыш салыр хүлээлгелер-даа бир-ле дугаарында Конституция негелделери характерлиг болуп турар. Ажы-төл дугайында сагыш салырын, оларны социалистиг ниитилелдиң төлептиг кежигүннери кылдыр өстүрерин төлевилел хамаатыларга база-ла хүлээдип турар.

Өөредилгени, эртемни болгаш уран чүүлдү хөгжүдериниң дугайында, хамаатыларның күш-ажылының байдалдарын экижидериниң база оларның оругаларының деңнелин бедидериниң дугайында, хереглелдиң ниитилел фондуларын өстүрериниң болгаш чөптүг хуваарының дугайында күрүне сагыш салып турар дээрзин төлевилелдиң **«Социал хөгжүлде болгаш культура»** деп тускай эгезинде чугаалап турар. Хоорай биле кодээниң аразында, угаан ажылы биле күш-ажылының аразында боттуг ылгалдарны арылдырары, ниитилелдиң социал чаңгыс аай чоруун улгаттырары дээн ышкаш коммунизмче бистиң оруувустуң ындыг эң чугула чадаларын чедип алырынга күрүне идигни берип турар деп ында айыткан.

Социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш эрге корум-чурумун улам ыңай быжыглаары чаа Конституция төлевилелинде база-да тодаргай илереттинген.

Ам күштүг болуп турар Конституцияның хүлээп алганының соонда чамдык чылдарда дүрүм чок аажылаашкыннар, социалистиг демократияның принциптерин, партияның база күрүне амыдыралының ленинчи норма-чижектерин хажыдар чоруктар тургулаазын билир болгай бис, эштер. Ону Конституцияда айыткан чүүлдерге удурланыштыр кылып турган. Ындыг практиканы партия шиитпирлиг-биле бүрүү шапкан, ынчангаш ол кажан-даа катаптавас ужурлуг.

Совет хоойлуларны сайзырангайжыдарының, хамаатыларның эргелерин кандыг-даа янзы хажыдар, эрге-чагырганы шын эвес ажыглаар, бюрократчы ёзу-биле хажыдар чоруктарга удур быжыг магадылалдарны тургузарының талазы-биле бистиң Төп Комитедивис, ССРЭ-ниң Дээди Соведи болгаш Совет чазак кайы хире улуг ажылды кылып чорутканы билдингир болгай. Төлевилел ол бүгү магадылалдарны түңневишаан, Конституцияны болгаш хоойлуларны сагыырын бүгү күрүне органнарының болгаш эрге-дужаалдыг кижилерниң, хөй-ниити организацияларының база хамаатыларның хүлээлгезинге киирер деп онзалап демдеглеп турар.

Эштер! **Совет Эвилели — хөй националдыг күрүне.** ССРЭ-ниң федеративтиг тургузуунуң кол-кол чүүлдери бодун бүрүнү-биле шынзыткан дээрзин дуржулга көргүскен. Ынчангаш совет социалистиг федерацияның хевиринге кандыг-бир принципиалдыг өскерилгелер киирген херээ чок.

Эвилелдешкен республикаларның тускай догуннаан эргелерин ССР Эвилели камгалап турар деп, 1936 чылдың Конституциязында ышкаш, төлевилелде айтып турар. Ол эргелерниң магадылалы хевээр артып турар. Оон туржук, ССР Эвилелиниң эргезинде кирип турар айтырыгларны эвилел органнарының шиитпирлээринге республикаларның киржир эргезин дээш ышкаш ындыг чаа чүүлдерни аңаа немеп турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединге хоойлужудулга инициативазы киирер эргени эвилелдешкен республикаларга оларның күрүне эрге-чагыргазының дээди органнарынга быжыглап турар.

Өске талазында, ССРЭ-ниң националдарының болгаш улус чоннарының улам-на күштелип турар чоокшулажыышкынының күрүнениң эвилел эгелерин быжыглаарының эргежок чугулазын көргүзүп турар. Ол чорук чаңгыс аай эвилелдешкен хөй националдыг күрүне болур ССРЭ-ниң тодаргайлаашкынының бодунда-даа илереттинген (69 чүүл). Ниити эвилел эгелерин быжыглаары төлевилелдиң оон-даа өске чамдык чүүлдеринде илергейлеттинген.

Национал-күрүне тургузуунуң айтырыгларын төлевилелде шиитпирлеп көргенин ниитизи-биле ап көөрге, ол болза хөй националдыг эвилелдиң ниити эрге-ажыктарының ёзулуг демократтыг дүүштүрүлгезин болгаш ону тургузуп турар республикалар бүрүзүнүң эрге-ажыктарын хандырып, бистиң чуртувустуң бүгү нацияларының болгаш улус чоннарының бүгү талалыг чечеглелиишкининиң болгаш чайгылыш чок чоокшулаашкынының хандырып турар.

Бистиң улус ажыл-агый хөгжүлдевистиң чаа үе-чадазын төлевилелде көргүзүп турар. ССРЭ-ниң экономиказы ниитилел бүдүрүлгезиниң, чурттуң девискээринде хуваалданың болгаш солчуушкунунуң бүгү звеноларын хаара тудкан улус ажыл-агыйжы чаңгыс аай комплекс болу бергенин ында айыткан.

Бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның ажыл-агыйжы бот-тускайлаң чоруун болгаш инициативазын план ёзугаар төпчүдүн удуртурун дүүштүрер чижектиг социалистиг экономиканың ындыг чугула эгезин база быжыглаан.

Конституция төлевилелинде төп болгаш чер-черде күрүне органнарының, министерстволарның болгаш ведомстволарның бүрүн эргелерин тодараткан. Ам күштүг боор турар Конституцияга бодаарга чаа төлевилелде эвилел болгаш эвилел-республика министерстволарының база ведомстволарының даңзызын киирбээн. Дуржулганың көргүзүп турарын ёзугаар алырга, оларның составы үе-үеде өскерлип турар, ынчангаш Конституция төлевилелиниң 135 чүүлүн ёзугаар хүлээп алырын көрүп турар ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дугайында тускай хоойлуга ук даңзыны киирери ажыктыг деп көрген.

Эштер! Совет Эвилелиниң делегей байдалында үндезин өскерилгелери, делегей политиказынга оон салдарының канчаар-даа аажок улуг өзүлдези, бистиң хөгжүлдевистиң иштики болгаш даштыкы факторларга ханы харылзаазы Конституция төлевилелинге **ССРЭ-ниң даштыкы политиказының дугайында тускай эгени** киирерин эргежок чугула бодурупкан. Ындыг эгени Конституцияга бир дугаарында киирген.

Совет күрүне болза тайбыңның ленинчи политиказын чайгылыш чок чорудуп турар, улустарның айыыл чок чоруун быжыглаар болгаш делегейниң калбак кады ажылдажылгазы дээш туржуп турар деп ында айыткан. ССРЭ-ниң даштыкы политиказы ССРЭ-ге коммунизмни тургузарынга таарымчалыг делегей байдалын тургузарынче, делегей социализмниң туруштарын быжыглаарынче, национал хосталга болгаш социал дээшилге дээш улустарның демиселин деткиириниче, агрессиялыг дайыннарны болдурбазынче болгаш янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының принциптерин чайгылыш чок боттандырарынче угланган. Совет Эвилели — социализмниң делегей системазының, социалистиг дем каттыштырылганың чарылбас кезии, ол болза социалистиг интернационализмге үндезилээш, социализм чурттары-биле пайыралды, кады ажылдажылгазы болгаш эш-хуунуң дузаламчызын хөгжүдүп база быжыглап турарын Конституцияга бир дугаарында тодаргай айыткап турар.

Социалистиг Ада-чуртту камгалаарының дугайында тускай эгени бир дугаарында киирген. Оон ыңай чурттуң Камгалал Чөвүлелин тургузар болгаш ооң составын бадылаар эргени ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга база тывыскан.

Кысказы-биле чугаалаарга, ССРЭ-ниң чаа Конституция төлевилелиниң утказын чугаалап турар кол чүүлдер ындыг янзылыг-дыр.

IV.

Чаа Конституцияны амыдыралга боттандырары-биле холбаштыр бистиң мурнувуска тургустунуп келир сорулгаларга, ону хүлээп алыры бистиң чуртувустуң хөгжүлдезинге, социализм күштериниң туруштарын, делегей ареназынга тайбынны болгаш дээшилгени быжыглаарынга ооң ужур-дузазынга доктаарын чоошээреп көрүңер.

Чурттуң иштики амыдыралынга чаа Конституцияның ужур-дузазының дугайын баштай чугаалап көрейн.

Ооң чүүлдерин боттандырары бистиң бүгү күрүне болгаш ажыл-агый чорудулгавысты, эрге-чагырга болгаш эргелеп башкарылга органнарының бүгү ажылдарын шынар талазы-биле чаа деңнелче көдүрер ужурлуг.

Чугаа болза, бир дугаарында-ла, соңгулдалыг органнар — Советтерниң калбак бүрүн эргелерин улам ажыктыг боттандырарының дугайында боор турар. Чоннуң бүгү кезииниң, бүгү мергежилдерниң, бүгү националдарның төлээлекчилери — депутаттарның ийи миллион кижилиг армиязының канчаар-даа аажок улуг аргаларын долу хемчээлге ажыглаар ужурлуг. Совет эрге-чагырганың бо коллективтиг күчүлүг мээзи улам нарын болгаш янзы-бүрү сорулгаларны шиитпирлеп турар болгаш шиитпирлээр-даа. Ол — бүгү чадаларның күүсекчи органнарының ажылынга эң дээштиг контрольду боттандырып шыдаар болгаш боттандырар ужурлуг.

Хоойлужудулга талазы-биле хөй чүүлдерни кылыр апаар. Конституцияның баазазынга үндезилээш, соңгулдалар дугайында эвилел хоойлуларын, Дээди Советтиң регламентизин, Министрлер Чөвүлелиниң дугайында хоойлуну ажылдап кылыры, край, область, округ Советтериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның бүрүн эргелерин таарыштырары негеттинип турар. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның чаа конституцияларын ажылдап кылырын болгаш бадылаарын үе-шаг чидирбейн кылыры чугула.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр чогаадып эгелээн турган ССРЭ-ниң чаа Конституциязы совет күрүнениң хоойлуларының өзээ болу бээр.

Оон-биле кады чаа Конституция совет хоойлуларының негелделерин шыңгыызы-биле сагыырын хандырарын даасган бүгү органнарның ажылын дыка экижилеринге чедирип кээр ужурлуг. Прокуратура, суд, арбитраж, өске-даа административтиг органнарның, улусчу контрольдуң дугайында чугаалап турарым ол. Партия бо бүгү органнардан совет эрге-чурумнуң кандыг-даа хажыдыышкыннарынга удур улам инициативтиг, принципиалдыг, эптеш чок демисежирин манап турар.

Социалистиг ажыл-агыйжы чоруктуң, план болгаш экономиканы база культураны эргелеп-башкарарының өске-даа органнарының бүгү ажылының бүгү системазын доктаамал сайзырангайжыдарының аргаларын төлевилелде киирген кончуг чугула боор турар. Оларның кол эргелерин Конституцияда тодараткан. Оларны долузу-биле болгаш тода күүсеткен турары, орган бүрүзүнүң, албан дужаалдыг кижи бүрүзүнүң харысалгазын бедиткен турары чугула.

Бүгү чадаларның Советтери болгаш чазак, министерстволар болгаш ведомстволар чер-чер Советтериниң күүскомнары боттарының ажылын Конституцияның негелделери-биле дүүштүрер ужурлуг. Партия органнары база-ла коммунистерден — күрүне болгаш ажыл-агый органнарының удуртукчуларындан оларның Конституция талазы-биле хүлээлгелерин канчаар күүседип турарын шыңгыы айтырар ужурлуг.

Чаа Конституцияны амыдыралга боттандырары миллион-миллион совет кижилерге экономиканы эргелеп башкарарынга, күрүне аппаратының ажылын контрольдаарынга улам идепкейлиг киржир арганы бээр.

Экономиканы эргелеп башкарарынга централизм эргежок чугула болгаш дүрүм ёзугаар чүүл болур. Бистиң ажыл-агый хөгжүлдевистиң бүгү хөй янзылыг байлаларынга чогуур учётту тургузары база ол хире эргежок чугула. А бо дээрге бүдүрүлге коллективтериниң инициативазының улам ыңайгы көдүрлүүшкүнү чокка, эргелеп башкарылгага ажылчы чоннарның боттарының идепкейлиг, ажыл-агыйжы киржилгези чокка болдунмас болгай. Социализм үезиниң демократиязы экономиканы, ниитилелдиң ажыл-агый болгаш культура амыдыралының бүгү талаларының чугула бырааы боор келген болгаш болуп артар.

Ынчангаш Конституцияда кайгамчык улуг чогаадыкчы күжениишкинни киирген. Ону чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаары база чугула. «... Совет Конституция — ажылчы чоннарга бараан боор турар болгаш доктаамал бараан болур-даа база социализмни боттандырар дээш демиселге күчүлүг чепсек боор турар» — деп, В. И. Ленин чугаалаан. (Чогаалдарының долу чыындызы, т. 36, арын 535). Владимир Ильич бөгүн: коммунизм тургузуушкунунуң чепсээ деп немеп чугаалаар турган ийик.

ССРЭ-ниң чаа Конституциязын, сайзырангай социализмниң Конституциязын, тургустунуп турар коммунизмниң Конституциязын хүлээп алыры чүгле бистиң чуртувуска төөгүлүг болуушкун болур эвес, харын **делегейге кайгамчык улуг ужур-дузалыг болуушкун болур.** Ону амыдыралга боттандырары бистиң Төрээн чуртувустуң девискээриниден ырак черлерге үр хуусаалыг ханы салдарны чедирер.

Социалистиг демократияны улам быжыг болгаш ханы бадыткавышаан, социалистиг күрүнениң канчаар хөгжүп турарын бистиң чаа Конституциявыс бүгү делегейге тодаргай көргүзер, ол социалистиг демократия кандыгыл, ооң утказы чүл дээрзин тодаргай көргүзер. Күрүне болгаш ниитилел херектерин эргелеп башкарарынга калбак улус массаларының доктаамал өзүп турар боттуг киржилгезиниң янзы-бүрү хевирлерин болгаш кайгамчык улуг хемчээлин бистиң Конституциявыс көргүзер. Ол дугайын капиталистерниң хөй эвес санныг ангызы башкарып турар капиталистиг чурттар билбес.

Социалистиг күрүне канчаар хөгжүп турарын, социалистиг демократия кайы хире быжыг болгаш ханызы-биле бадыткаттынып турарын чаа Конституция бүгү делегейге тодаргайы-биле көргүзүп, ону социалистиг демократия чогум кандыгыл, ооң алыс утка-шынары чүл деп чүвени тодаргайы-биле көргүзер. Күрүнениң болгаш ниитилелдиң ажыл-херектерин углап-башкарарынга калбак улус массаларының херек кырында киржилгезиниң янзы-бүрү хевирлерин болгаш ооң дыка калбартынын бистиң Конституциявыс көргүзер. Капиталистерниң хөй эвес санныг ангызының херек кырында чагырып турары буржуаз чурттарда ындыг чорук чок боор турар.

Бистиң чаа Конституциявысты номчаан кижилер социалистиг ниитилелдиң хамаатыларының эргелери болгаш хосталгалары кайы хире калбак болгаш янзы-бүрү боор турарын улам-на тодаргайы-биле билип көөр. Бүгү улустуң, оларның бүгү ангыларының болгаш бөлүктериниң шуптузунуң ылгалы чокка оларның чаагай чоруун соксаал чок улгадырын бодунуң эчис сорулгазы кылдыр салып, ол эчис сорулганы чедип алыры дээш идепкейлиг ажылдап турар күрүнени ооң айыткан чүүлдеринден бүгү делегей көөр апаар.

Адактың соонда, тиилээн социализмниң баштайгы күрүнези бодунуң тугунга «тайбың» деп сөстү бодунуң улузунуң болгаш бомбурзектиң өске-даа бүгү улустарының эрге-ажыктарынга дүгжүп турар даштыкы политиказының дээди принциви кылдыр кезээ-мөңгеде бижээнин бистиң чаа Конституциявыс шуут бүзүрелдии-биле көргүзер.

Совет Эвилелиниң чаа Конституциязы делегей социализмниң дуржулгазының ниити эртинезин улам байлакшыдар дээрзи чигзиниг чок.

Тиилээн социализмниң ында көргүстүнген чедиишкиннерни социалистиг хөгжүлдениң оруун чоокта чаа шилип алган чурттарның улустарынга сорук киирикчи үлегер-чижек болур.

Капитал чурттарының ажылчы-массаларының боттарының эргелери дээш, капиталистиг мөлчүгделдиң дарлалындан хосталыры дээш демиселинге идегелдиг чорукту ол бүгү быжыглаар.

Демократияның болгаш кижиниң эргелериниң дугайында билиглерни буржуазчы болгаш ревизионисчи пропаганданың хоп-мегечи, хоозун чулчуруушкуннарынга удур социалистиг ниитилелдиң хамаатызының эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң эң долу болгаш боттуг чүүлдерин көргүзүп турар бис. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле чораш, ажылчын ангының эрге-чагыргазының ачызында ажылчы чоннарның чедип алганы ёзулуг төөгүлүг чаалап алыышкыннарын төөгүнүң деңзизинге көөрү-биле салып турар бис.

Эштер! Пленумнуң чүүлдүг деп көргени чаа Конституцияның төлевилелин партияның XXV съездизинге чугаалашканы ышкаш, бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнге киирген турар ужурлуг деп ТК-ның Политбюрозу санап турар. Ол дээрге, бистерниң **хемчээлиниң болгаш ужур-дузазының-даа талазы-биле улуг ажылды кылырывыс ол боор турар-дыр.**

Революцияның кол-кол чаалап алыышкыннарын, чаа ниитилелди тургузар дээш бистиң эрткен оруувусту көргүскен документиниң совет улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнге киирер-дир. Оон ужурундан Октябрь революциязының 60 чылын байырлаарынга белеткел болгаш чаа Конституцияның төлевилелин чугаалажып көөрү бот-боттарынга хамаарылгалыг, түдүш холбаалыг хемчеглер боор турар.

Бистиң мурнувуста — **Конституцияның төлевилелин эңне калбаа-биле, хостуг болгаш ёзулуг ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажып көөр,** ол херекче ажылчы чоннарның массаларын, чоннуң бүгү кезектериниң төлээлекчилерин хаара тудар, ол сорулгага бисте хөй-ниити ажылының талазы-биле быжыглаттынып, тургустунган хевирлерин ажыглаар сорулга салдынган.

Бүгү-ле адырлар-биле ажылчы чоннардан кирер сүмелерниң болгаш саналдарның саналгазының чазыг чок механизмин тургузары база эргежок чугула.

Конституцияның төлевилелин массалыы-биле чугаалажып көрүп турарының үезинде партия, совет болгаш ажыл-агый аппаратының бүгү кезектериниң практиктиг ажыл-чорудулгазы ажылчы чоннарның ортузунга чорутпар апаарын өөренип көөр херек. Кижилерниң сонуурган турары чугула айтырыгларның дугайында, шиитпирлеттинмээн сорулгаларның дугайында, ажылда кандыг-ла бир четпестерниң дугайында чугаа болур апаар. Ол бүгүге белен болур херек. Шүгүмчүлелди болгаш санал-оналдарны шалыпкын боттуг көөр, эргежок чугула апарган черлерде ажыл-херектерниң байдалын экижидериниң хемчеглерин алыр херек.

Партияның удуртулгазы-биле совет улустуң СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турарының үезинде чаа Конституцияны чугаалажып көөрүн калбартып турар-дыр бис. Ону бүгү улустуң чугаалажып көөр чоруу **чурттуң хөй-ниитичи бүгү амыдыралын улам-на идепкейжидеринге дузалаар.** Ол улустуң чаа чогаадыкчы күштерин оттурар, социчарыштың улам-на калбаарынга идиг кылыр, кижи бүрүзүнүң дааган ажылга хереэ дээш харысалгазын бедидер ужурлуг.

Партия организациялары болгаш партия органнары Конституцияны чугаалажып көөр чорукту калбартырынга идиг кылыр, ооң шын болгаш политиктиг угланыышкынын тодарадыр хүлээлгелиг. Бир эвес олар ону шын кылып шыдаар болза, ССРЭ-ниң чаа Конституциязын хүлээп алырының болгаш Улуг Октябрьның 60 чыл оюн демдеглээр бо чылдың политиктиг болгаш экономиктиг түңнелдерин экижидери чигзиниг чок болур.

Конституция төлевилелин чугаалажыры — Советтерниң дорт хереэ болур. Ол ажылды организастаар тедээрде, олар чурттуң бүгү-ле улуг назылыг чонунга шуптузунга херек кырында чедер хүлээлгелиг. Амгы үеде бүгү республикаларда чер-чер Советтеринге соңгулдаларга белеткел чорул турар. Ону таарымчалыг ажыглаары чугула. Чер-черниң чаа соңгуттурган Советтериниң сессияларынга Конституция төлевилелин чугаалажып көөрү таарымчалыг боор база чадавас.

Бистиң массалыг хөй-ниити организацияларывыстың, бирги ээлчегде профэвилелдеринден болгаш комсомолдан, чогаадыкчы эвилелдерден болгаш организациялардан, эртем албан черлеринден чаа Конституцияны чугаалажып көөрүнге идепкейлиг киржир боор деп, идегел-биле манап турар бис.

Массалыг информацияның чепсектери онза рольду ойнаар ужурлуг. Чугаалажып көрүүшкүннүң канчаар чоруп турарын мергежилдиг болгаш тодаргайы-биле чырыдары, ажылчы чоннарның санал-онал кылган уйун хүндүлеп көөрү — бо бүгү чүүлдер бистиң парлалгавыстан, радиовустан болгаш телевидениевистен негеттинер чүүлдер ол болур.

Кысказы-биле чугаалаар болза, чаа Конституцияның төлевилелин чугаалажып көөрү бистиң бүгү организацияларывыска болгаш бистиң бүгү кадрларывыска-даа бирги чергениң чугула хереэ болган турар ужурлуг, эштер.

Эштер, бодумнуң чугаамны доозарда, ССРЭ-ниң чаа Конституциязын хүлээп алыр чоруктуң чурттуң политиктиг төөгүзүнге чугула үе-чада болурун база катап онзалап демдеглексеп каап тур мен. Ол болза, коммунизм тургузуушкунунуң улуг херээнге, оон-биле кады — бүгү делегейниң ажылчы чоннарының хосталга дээш, кижи төрелгетенниң бүрүнгээр дээшилгези дээш, чер кырынга быжыг тайбың дээш бүгү делегейниң ажылчы чоннарының демиселиниң интернационалчы хереэнге бистиң ленинчи партиявыстың, бүгү совет улустуң база бир төөгүлүг салыышкыны болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге Кызыл хоорайның № 6 Транспорт соңгулда округундан, № 14 Хемниң Барыын талакы соңгулда округундан болгаш Чөөн-Хемчик районнуң Чадаананың № 49 Транспорт соңгулда округундан соңгулдалар талазы-биле округтарның соңгулда комиссияларының составын бадылаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында дүрүмнүң» 37, 38 болгаш 39 чүүлдерин ёзугаар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар талазы-биле округтарның соңгулда комиссияларын хөй-ниити организацияларының, ниитилелдериниң болгаш ажылчы чоннарның коллективтериниң төлээлекчилеринден дараазында составтыг кылдыр бадылаар:

Кызыл хоорайның № 6 Транспорт соңгулда округунуң талазы-биле

Округтуң соңгулда комиссиязының даргазы **Юрий Александрович Мыльников** — Тыва транспорт эргелелиниң коммунистиг организациязындан.

Округтуң соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы **Александр Васильевич Румянцев** — Кызылдың хоорай күүскомунуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчыларының коллективинден.

Округтуң соңгулда комиссиязының секретары **Елена Федоровна Захаренко** — Тыва транспорт эргелелиниң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан.

Округтуң соңгулда комиссиязының кежигүннери:

Нонна Викторовна Безродная — Кызылдың № 2 ортумак школазының башкыларының болгаш техниктиг ажылдакчыларының коллективинден;

Галина Сергеевна Давыденкова — Кызылдың хоорай күүскомунуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчыларының коллективинден;

Зоя Көргеп-ооловна Монгуш — Тыва транспорт эргелелиниң автовокзалдар болгаш пассажирлер автостанцияларының бүдүрүлге каттыжыышкынының ажылчыннарындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Валентина Сергеевна Петранюк — пассажирлерниң автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Нина Ивановна Федотова — пассажирлерниң автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Клавдия Александровна Шестакова — Тываның күрүне филармониязының ажылдакчыларының коллективинден.

Кызыл хоорайның № 14 Хемниң Барыын талакы округунуң талазы-биле

Округтуң соңгулда комиссиязының даргазы — **Шурумаа Шулукаевна Шыырап** — СЭКП Тыва область комитединиң коммунистиг организациязындан;

Округтуң соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы **Наталья Ивановна Игнатьева** — Кызылдың дүлей уруглар школазының башкыларындан болгаш техниктиг ажылдакчыларындан.

Округтуң соңгулда комиссиязының секретары **Августа Демьяновна Маркова** — республика эмнелгезиниң медицина ажылдакчыларының коллективинден.

Округтуң соңгулда комиссиязының кежигүннери:

Надежда Викторовна Богатова — Кызылдың даараныга фабриказының коммунистиг организациязындан;

Наталья Давыдовна Ванханен — Кызыл хоорайның уругларның музыка школазының ажылдакчыларының коллективинден;

Галина Демир-ооловна Дүгержаа — Тываның хөгжүм-шии театрының коммунистиг организациязындан;

Бакмаа Салчаковна Савыр — Кызылдың бөжүдүлге базыңының медицина ажылдакчыларының коллективинден;

Спиримаа Сояновна Чооду — «Тываның аныяктары» солунунуң редакциязының ажылдакчыларының коллективинден;

Мария Монгушевна Шыырап — ВЛКСМ Тыва обкомунуң коллективинден.

Чөөн-Хемчик районнуң Чадаананың № 49 Транспорт соңгулда округунуң талазы-биле

Округтуң соңгулда комиссиязының даргазы **Мария Антоновна Кузьмина** — «Тыва колхоз тудуг» каттыжыышкынының Чадаанада КМК-ның ажылдакчыларының коллективинден.

Округтуң соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы **Маадыр-оол Сугеевич Ондар** — Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезиниң коммунистиг организациязындан.

Округтуң соңгулда комиссиязының секретары — **Татьяна Салчаковна Сат** — Чадаананың № 3 сес чыл школазының башкыларындан болгаш техниктиг ажылдакчыларындан.

Округтуң соңгулда комиссиязының кежигүннери:

Екатерина Ивановна Антонова — Чадаананың № 2 ортумак школазының башкыларындан болгаш техниктиг ажылдакчыларындан;

Наталья Борисовна Каширина — ажылчы чоннар депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң ажылдакчыларының коллективинден;

Галина Георгиевна Кривоногова — Чадаананың хөмүр-даш разрезиниң № 3 уруглар садының ажылдакчыларының коллективинден.

Соскур-оол Монгушевич Сагаан — «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң Чадаана участогунуң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Октябрь Үнен-Хаевич Тюлюш — «Тыва кодээ тудуг» трестиниң КМК-463-түң ажылчыннарындан, техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Хомушку Сүрүн-оолович Чимит-Доржу — «Тыва кодээ тудуг» трестиниң КМК-463-түң коммунистиг организациязындан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАНМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1977 чылдың июнь 3.

ДҮЖҮТТҮ МАГАДЫЛААР

СЭКП-ниң XXV съездизиниң айытканы көдээ ажыл-агыйның комплекстиг хөгжүдериниң кол угланыышкыннарының бирээзи — черни мелиорастаары болур. Ооң ролю бистиң республикага улуг. Тывага чорудар мелиорация ажылдарынга: черни суггарары, ооң харагаң, чадаң үнүштерин аштаары, хөрзүннү хат, суг үрелиишкиннеринден камгалаары, одарларны суггаттыг болдурары болгаш өске-даа чүүлдер хамааржыр.

Мелиораторнуң хүнүн моон-биле ийи удаа демдеглеп эрттирип турар бис. Бо чылгы байырлал Улуг Октябрьның 60 чылынга төлептиг ужуражыр дээш бүгү улустуң бедик көдүрлүүшкүннүг ажыл-ижи хайныккан үеде эртип турар.

СЭКП ТК-ның май (1966 ч.) Пленумунуң соонда эрткен үеде Тываның мелиораторлары 30 муң гектар суггаттыг шөлдерни ажыл-агыйларга дамчыдып берген, 1 миллион гектар ажыг одарларны суггаттыг болдурган. Республиканың мелиораторлары тоску беш чылдың планын бүгү көргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткен. Мелиорацияны хөгжүдери-биле үзүп берген капитал салыышкынын бүрүнү-биле шиңгээдип алган. Тудуг, ажыглал болгаш төлевилел организацияларының баазалары калбарып, быжыккан.

Чоокку чылдарда бистиң мурнувуста улуг сорулгалар тургустунган: 32 муң гектар суггаттыг черни белеткээр, 38 муң гектар черниң суггарылга системаларын эде кылыр, 7 муң гектар черни кургадыр, 1 миллион гектар одарларны суггаттыг болдурар. Республикага мелиорацияның улуг ужур-дузалыг болуп турары моон-на илдең-дир.

Оңгу беш чылда мелиорация херээн чедиишкиннг шиитпирлээри-биле РСФСР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң коллегиязы партия Тыва обкому болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели-биле кады тускай доктаалды хүлээп алган. Суг ажыл-агый организацияларының материал-техниктиг баазазын тургузарынга дузаламчыны көргүзер хемчеглерни, бо беш чылда мелиорация талазы-биле чорудар ажылдарның хемчээлин ук доктаалда тодараткан. Мелиорастаан черлерниң ажыктыын бедидер, ооң эгидиишкинин дүрген чедип алыр хемчеглерни ында база айыткан.

Ол болза республикага мелиорацияның хөгжүдериниң программылыг документизи болур. Ону ёзугаар колхозтар болгаш совхозтар гектар шөлге оңаштыр 25 центнер тараа культураларын, 250 центнер силос массазын, 130 центнер картофельди, 160 центнер ногааларны, 35 центнер чедир хөй чылдыг сигеннерни алыр сорулгалыг.

Черни мелиорастаарының дуржулга станциязын, 200 олуттуг өөредилге комбинадын тургузар. Тудуг-даа, ажыглалдаа организацияларының чаа адырларын организастаар. «Востоксибгипроводхоз» институттуң Тывада салбырынга улуг дузаны чедирерин көрген.

Республикага суггарылга системаларының тудуу чоорту калбарар. Амгы үеде бисте суггаттыг тараа шөлдери 65 муң гектар болза 12-ги беш чылда ону 120 муң гектар чедирер. Бо беш чылдан эгелээш, мелиорация объектилериниң шынарын экижидеринге үндезин чаартылганы болдурар. Демир-бетон конструкциялар заводу ажыглалга кирери-биле «Тыва суг тудуг» трест суггарылга системаларын бүгү чыл дургузунда чорудар арга тургустунар.

Оңгу беш чылда республиканың мелиорация хөгжүлдезинге 60 миллион рубль капитал салыышкынны (мооң мурнундагы ийи беш чылда 40 миллион турган) чарыгдаарын көрген. Суг ажыл-агый организацияларының ажылдакчылары бо беш чылда 17,6 муң, ооң иштинде 6 муң гектар чаа суггаттыг черлерни ажыглалга киирер. Мооң мурнунда суггаттыг турган 650 муң гектар одарларны чаартыр, культура-техниктиг ажылдарны 21 муң гектар черге чорудар.

Бо беш чылда Балгазынның — 2300 га, Торгалыгның — 780 га, Сенектиң — 1100 га, Бай-Талдың — 1200 га хемчээлдиг улуг суггарылга системаларын тударын көрген. Барлыктың — 10 муң га, Терезинниң — 1000 га, Аймырлыгның — 700 га хемчээлдиг суггарылга системаларын чаарты кылыр талазы-биле улуг ажылдарны база чорудар. Келир чылын Барлыктың суггарылга системазын телемеханиктиг башкарылга-биле ажылладып эгелээр. Чаа тудуп база чаарты кылып турар системаларга автоматизация болгаш телемеханика башкарылгаларын (сугну буталарже хуваар) тургузар.

Сөөлгү үш чылдарда объектилерни магадылал паспорту-биле дужаарын боттандырып эгелээн, ооң ачызында ажыглал үезинде көзүлген четпестерни тудугжулар бир чыл хуусаа иштинде эдип бээр арга тургустунган. Мелиорация министерствозу сөөлгү үш чылда колхозтарга болгаш совхозтарга 1 миллион рубль ажыг өртектиг дериг-херекселдерни берген.

Элээн каңдаачал барыын талакы районнарның ажыл-агыйлары четчир санныг суггаттыг шөлдерни алган. Системаларда тудуг болгаш чаартып-септээр ажылдарның шынары экижээн. Ажыл-агыйларда суггарылга буталарының, инженер системаларының техниктиг хандырылгазын республиканың Суг ажыл-агый министерствозунуң ажыглал организациялары харыылап турар апарган.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары суггаттыг черлерден бүдүрүп турар бүгү продукцияның: силостуң 25, тарааның 30, хөй чылдыг сигеннерниң 80, картофельдиң 40, ногааларның 100 хуузун ап турар.

Чамдык коллективтер ажыл-агыйларга улуг дузаны чедирип турар. Тес-Хемниң суггарылга системаларының эргелели (ССЭ) эрги буталарны чаартыр, септээр талазы-биле улуг дузаны колхозтарга, совхозка чедирип келген. Ооң түңнелинде ажыл-агыйлар сөөлгү чылдарда мал чеми белеткээриниң айтырыын эки шиитпирлеп турар апарган.

Барлыктың суггарылга системазының бүгү буталарының узуну 350 км, гидротехниктиг тудуглар 600 ажыг. Республикада эң улуг бо системаның хандырылгазын Барлыктың ССЭ-зи эки чорудуп турар. Ооң уламындан суггарылга системазының ажылынга шаптыктыг чүүлдер сөөлгү чылдарда болбаан.

«Тыва суг тудуг» трест 1976 чылдың болгаш бо чылдың бирги кварталының планнарын күүсетсе-даа, эрткен беш айларның тудуг-монтаж ажылдарының планын 97 хуу күүсеткен. № 2 КМК (начальниги В. П. Есипов, партия организациязының секретары С. И. Каликулин), «Тыва суг тудуг» трестиң ТМЭ-ли (начальниги Ф. Е. Путинцев, партия организациязының секретары С. Д. Ситников), автобаазаа (директору О. Е. Кухлов, партия организациязының секретары Н. К. Германов) дээре көргүзүглерни чедип алган. Демир-бетон кылыглар заводунуң коллективи планын бүгү көргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткен. Барлыктың, Чадааның, Каа-Хемниң суггарылга эргелелдериниң коллективтери эки көргүзүглерни чедип алган.

Бо чылдың алды айларының планын ажыглал организациялары ниитизи-биле ажыр күүсеткен. «Востоксибгипроводхоз» институттуң салбыры беш айларның планын база ажырган. Ооң-биле кады № 5 КМК, механизацияның бот-орулга-чарылгалыг эргелели план күүсетпейн, шуппең ажылдааннар.

Ооң-биле кады бистиң системавыстың тудуг организацияларының ажылында улуг четпестер бар. Тудугжулар чаа негелделерге белеткенмээн, мелиорация системаларының техниктиг деңнелинге, тудуг ажылдарының шынарынга хамаарыштыр чедир ажылдаваан. Чижээ, эрткен чылын суггарылга системаларын РСФСР-ге «ончут эки» болгаш «эки» деп демдектер-биле 80 хуу дужааган болза Тывага — чүгле 40 хуу болган. Тудугжуларның бот-харысалгазының кошкаан үстүнде чижектер көргүзүп турар.

Суг ажыл-агый органнарының ажылында четпестер хөй. Ажылдың шынары куду болур, күчүлүг механизмнерни чаңгыс ээлчег-биле ажылладыр, машина-трактор парыгының техниктиг хандырылгазын кошкак организастаан чоруктар бар. Мелиорация объектилеринде Н. Злобинниң аргазы-биле ажылдап турар бригада чок. Бай-Сөөттүң — 800 га, Хөнделен-Эдегейниң — 300 га, Чыраа-Бажының — 100 га хемчээлдиг суггарылга системаларының тудуун узамдыктырып келгениниң кандыг-даа чылдагааны чок. Ол ышкаш Шуйнуң, Мажалыктың («Коммунизмниң херели» колхоз), Барбарыктың («ҮТКА 25 чылы» совхоз) суггарылга системаларын туткан-даа болза ында четпес чүүлдер хөй болган.

«Востоксибгипроводхоз» институттуң Тывада салбыры чавыс шынарлыг төлевилелдерни берип турарының чижектери бар. Ажылдың шынарын, өске-даа четпестерни министерствонуң талазындан кошкак контрольдап турарын миннир ужурлуг бис. Ынчангаш бистиң кол сорулгавыс болза ажылдың шынарын бедидери, бракталарны болгаш чедир кылбас чоруктарны болдурбазы болур. Объектилерни «эки» демдек-биле дужаар ужурлуг бис.

Республикада мелиорастаан чер эвээш эвес. Оңгу беш чылда көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң бүгү өзүлдезин ол шөлдерден алыр. Суггарылга системазының суу шөлдерже боду-ла ага бербес чүве болганда суггаттыг черлерни чөп ажыглаар дээш мелиораторлар, көдээ ажыл-агыйның ажылдакчылары бир демниг ажылдаар ужурлуг.

1977 чылдың июнь 1-де медээ ёзугаар алырга, тарылга мурнунуң суггарылга планын республика 70 хуу күүсеткен бооп турар. Бо факт бисти дүвүредир ужурлуг. Чамдык суггарылга системаларының ажылы кошкак, ылаңгыя Улуг-Хем, Бай-Тайга районнарда суггарыга темпизи оожум. Республикада чаашкынналдырып суггарар 176 машина бар, оон чүгле 45-и ажылдап турар оларның чүгле чаңгыс ээлчег-биле ажылдап турары канчап таарзжырыл? Сугну чөп ажыглаар херек. Бистер амга чедир суггаттыг черлер суунуң чүгле 50 хуузун үнүштерге ажыглап турар бис, өскезин апаа агып чыдары ол. Барыын-Хемчик район суггарылга суунуң 40, Улуг-Хем—45, Каа-Хем—30, Кызыл—20 хуузун ажыглап турар.

Чаашкынналдырыышкын машиналары хол-биле суггарарындан 4—5 катап бедик бүдүрүкчүлүг турда, оларны ажылдатпайн турары дээрге харысалга чок чоруктарның түңнели-дир. Гектар саны көвүдедир дээш суггарылганы эренгейлеп суггарар чоруктар база бар. Көдээ ажыл-агый продуктулары бүдүрерде суггаттыг черлер улуг рольду ойнаары чер болганда билдингир апарган. Көдээ болгаш суг ажыл-агыйының ажыл-ишчилери боттарының мурнунда турар сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээринге боттарының төлептиг үлүүн киирип, Октябрьның 60 чылынга белектиг ужуражырлар.

М. ДОСТАК-ООЛ.

Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри.

Бөгүн—Мелиораторнуң хүнү

ЧААРТТЫНГАН ЧЕРЛЕР

СЭКП ТК-ның май (1966 ч.) Пленуму черни мелиорастаар ажылды ниити күрүне ужур-дузалыг кылдыр көрдүнген. Бо чорук көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарынче орукту ажыткан. Партияның аграр политиказының чарылбас кезии болу берген черлерни мелиорастаарының үр хуусаалыг программазы делгем хемчээл-биле чоруттунуп турар.

Мелиорация ажылынга капитал салыышкын доктаамал өзүп турар. Аңаа сески беш чылда 14,3 миллиард, тоску беш чылда 26,5 миллиард рубль чарыгдаан болза, оңгу беш чылда 40 миллиард ажыг рубльди чарыгдаар.

СЭКП ТК-ның май Пленумундан соңгааргы үеде чуртка 16 миллион гектар черни суггатчыткан, хөй-хөй тулааларны кургаткан. Оон аңгыда 84 миллион гектар одарларны шынаажыткан, 16 миллион ажыг гектар черге культура-техниктиг ажылды кылган.

ССРЭ-де мелиорастаан черлерниң ниити шөлү 28 миллион гектар четкен.

Эң улуг суггарылга системалары тургустунгулаан болгаш туттунуп турар. Шөлү 300 муң гектар ажып турар хөвең тарылгазының чаа районун тургустунган Элезинниң ховуларны шиңгээдип алыры колдуунда доозулган. Делегейде кижи кылган эң улуг хем — В. И. Ленин аттыг Кара-Кум канал ам Кара-Кум элезинин таварты 900 км чоруткан, ол Туркменияның барык районнарынче ам-даа узаар. Краснодарның 3,7 миллиард кубометр ишкир суг шыгжамырын туткан. Азов кавызының хөөлбектерлиг 100 муң гектарын рис тарырынга ажыглап турар. Саратов каналындан ам безин 80 муң ажыг гектар кандаачал черлерни суггарып турар. Эгезинде-ле 180 муң гектарга суун бере берген Соңгу-Крым каналының баштайгы тудуу доозулган. Европада эң улуг Каховтуң, Куйбышевтиң, Ставропольдуң, Волга чоогунда Комсомолчу болгаш Улуг Волгоград суггарылга системаларын болгаш өске-даа ындыг тудугларны кылып турар.

Ам колхозтарга болгаш күрүне ажыл-агыйларынга көдээ ажыл-агый продуктуларының ниити чыылдазының дөрттүң бир кезиин мелиорастаан черлер берип турар, а олар бүгү тарылга шөлүнүң болгаш кат-фруктулар олурткан шөлдерниң 8-ле хуузун ээлеп турар.

Чуртта суггаттыг черлерге тараа дүжүдү 1965 чылда гектардан 13,8 центнер турган болза, 1976 чылда барык 30 центнер четкен.

Хөвең тарылгазы шупту суггаттыг шөлдерде чоруттунуп турар. 1974 чылда 8,4 миллион тонна хөвеңни өстүрүп алган.

Чурттуң рис тарыыр шөлдериниң 75 хуузу суггарылганың сөөлгү он чылда кылдынган инженер системалары-биле хандыртынган.

Чаашкынналдырып суггарары — депшилгелиг арга. СЭКП ТК-ның май (1966 ч.) Пленумунуң соонда он чылда ол арга-биле суггарган черлерниң шөлү алды катап көвүдээн, оңгу беш чылдың эгезинде барык 4,5 гектар четкен.

Мелиорастаан черлерниң шөлү 1980 чылдың төнчүзүнде 33 миллион гектар чедер.

Черлерни чаарттырынга киирген рубль бүрүзү улам-на хөй тарааны, хөвеңни, ногааны, мал чемин, эътти бээр ужурлуг. А бо дээрге партияның аграр политиказының кол сорулгазы-дыр.

М. АРТАЕВ.

СУГ ӨСКЭЭР ЧАРЫГДАТТЫНМАС

Бистиң колхозтуң суггаттыг черинин шөлү 760 гектар четкен. Ооң нургулайы Шаңган-Аксында. Чоокку чылдарда ында суггарылга системазы туттунган: суг бетондан кылган тускай коошпалап, чамдык шөлдерге чер адаанда хоолайлап агып чыдар. Ол буталардан шөлдерже арыктар дамчып чоруптар. Магалыг-ла! Суг, шаандагы ышкаш, буга увуп хоорголдавас, черже сиңип азы эриин чире шаап, кайы-хамаанчок чарыгдаттынмас.

Колхозка суггарылга системазы туттунган соонда, бир хову-трактор бригадазы ында тургустунган. Ону коммунист Оюн Комбужап удуртуп турар. Чогум суггарылганы мен харыылаар мен. Кады сүмележип, демниг ажылдаавыс түңнелинде, часкы суггарылганы болгаш тарылганы чедиишкиннинг доостувус.

Бис бо чылын мал чемин бүдүрериниче улуг кичээнгей салгаш, тараа культураларын суггаттыг черге тарывас дээн бис. Ынчангаш суггаттыг черниң гектар бүрүзүнден 180 центнер кукурузаны, 130 центнер картофельди, 90 центнер ногааны, 100 центнер чаңгыс чылдыг сигенни алыр бис. Бөгүнге чедир кылган ажылывыс ук сорулганың күүсеттинерин херечилеп турар.

С. СУНДУЙ-ООЛ,

Тандыда «Коммунизмниң херели» колхозтуң агроном-гидротехниги.

ЧУГУЛА МЕРГЕЖИЛДИГ КЫС

Бичиизинде суг буталап ойнавайн чораан чаңгыс-даа кижини бо чер-делегей кырындан тывары берге. Чаъс-чайык соонда эриин ашкан суглар, дамырактар болгаш буталар кымның-даа ойнап өскен черлери. Ындыг сугну сүзүп маңнаары дег, шык черни хол-биле азы өрген-биле казып, ындай-бээр буга үндүрүп, ону малташ-биле бедидир чалдап ойнаары дег таалалчыг оюн кайда боор! Ону кым-даа эки билир. Нина база.

Оюн оюн-на болгай, ооң утказы бичии улуска кайын чедир эскертинер. Ынчалза-даа сугнуң ажыы — бойдустуң ол кайгамчык чаякчызының үнезин кижи кырыы-кырыыже магадап кээр. Өртээ турбас ол эртинени камнаары, ооң күчү-күжүн болгаш бүгү беримчээн долу ажыглаары чугула. Бо улуг сорулганы амыдыралга боттандырып турар улустуң чамдыызы — мелиораторлар. Нина база.

Нина Николаевна Мөңге — мелиорация талазы-биле мергежил чедип алган баштайгы тыва кыс. Бо хүннерде ол ооң-биле эвес, а ажыл-ишке кызымаа-биле, бодунуң мергежилинге бердингени-биле, хөй-ниитичизи-биле алдаржып турар. Ооң кол инженерлеп турары Чадааның суггарылга системаларының эргелели сөөлгү чылдарда социалистиг чарыштың мурнуку одуруун үргүлчү ээлеп келген, а оңгу беш чылдың баштайгы чылында РСФСР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң болгаш РСФСР-ниң көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел Төп Чөвүлелиниң Президиумунуң шилчивир Кызыл тугун чаалап алган.

Чөөн-Хемчик район республикада эң-не хөй суггаттыг черлиг район — 12 муң гектар чедип турар. Өвүр районнуң суггаттыг черлерин база Чадааның суггарылга системаларының эргелели харыылаар. Нина Мөңге ол бүгү черлерни кезип, суггарылга системаларының инженер-техниктиг ажылын удуртуп турар. Ук эргелел эрткен беш айларда септелге ажылдарының планын июнь 1-ге чедир 166 хуу күүсеткен. Тарылга мурнунуң суггарылга планы база күүсеттинип турар. Суг буга бүрүзүнде четчир, буганың байдалы эки.

Коммунист Нина Мөңге — районнуң мурнакчы пропагандистериниң бирээзи. Комсомол ажылынга база идепкейлиг. Ооң мелиораторлар болгаш суггатчылар-биле хуралдаан, семинар эрттирген турарын бо-ла көрүп болур. Бо чылын безин 300 хире кижиниң мергежил бедидеринге дузалаан. Сугну чөп ажыглаары, хөрзүннүң суггап үрелирин болдурбазы, суггарылганың депшилгелиг аргаларын нептередири, мурнакчыларның дуржулгазын калбартыры, эртем-техниканың чедиишкиннерин шиңгээдири, бо бүгүнү пропагандалаары ооң ажыл-херээ болгаш сагыш-бодалы ол.

Нина 1970 чылда Ташкентиниң гидромелиорация институдун доосташ-ла, бо ажылынга ажылдап кирген. Ооң күш-ажылчы амыдыралының эгези ол. Маңаа өгленген, маңаа СЭКП кежигүнүнге кирген. Ам Алаштың суггарылга системазы, Бора-Хөлдүң ховулары, Хемчиктиң суу аңаа Ак-Эриктиң суггарылга системазы, Берт-Дагның ховулары, Тес-Хемниң суу ышкаш эргим, каас-чараш болгаш үнелиг болу берген. Баштайгы инженер-гидротехник кыстың кежик-чолу ындыг.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

ЧУРУКТА: Н. Мөңге.

ПАРТИЙЖИ ШЫНЧЫ СӨС-БИЛЕ

Чоокта чаа СЭКП Кызыл хоорkomунуң пленуму болуп эрткен. Аңаа «СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседиринге политиктиг аас агитациязының ролюн бедидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын боттандырар талазы-биле хоорайның партия организацияларының ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин болгаш партия Төп Комитединиң политиктиг аас агитациязының ролюн бедидер дугайында доктаалын удуртулга болдурбушаан, хоорайның партия организациязы идеологтуг ажылдың бүгү хевирлериниң, арга-методтарының дээштиг чоруун бедидер дээш элээн ажылдарны кылып чорутkan болгаш боттандырып-даа турар. Партия, комсомол чырыдыышкынының болгаш экономиктиг өөредилгениң четкизинде ажылдап турар пропагандистер база илеткелчилер, политинформаторлар болгаш агитаторлар бо ажылга улуг үлүг-хуузун киириштирип турар. Найысылалдың партия организациязының активи улуг, ында янзы-бүрү адырлардан бедик мергежил-билиглиг кижилер хаара туттунган. Амгы үеде 570 ажыг пропагандист, 600 политинформатор, 3 муң хире агитатор, «Билиг» ниитилелиниң 900 ажыг кежигүннери болгаш 50 хире илеткелчи ажылчы чоннарның ортузунда ажылдап чоруп турар. СЭКП хоорkomунуң идеология активиниң хүрээлеңи 1967 чылда турганынга бодаарга ийи катап өскен.

Он чыл бурунгаар бо активтиң чүгле 27 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг турган болза, ам 40 хуузу ындыг эртемниг бооп турар. Удуртукчу ажылдакчыларның, специалистерниң, культура-чырыдыышкын ажылдакчыларының агитас-массалыг ажылга киржилгези идепкейжээн. Чижээлээрге, 1100 ажыг инженер-техниктиг ажылдакчы массалыг агитация болгаш пропаганда ажылында идепкейлиг киржип турар. Хоорайның харылзаа беддириниң начальниги Г. И. Насюрюн бодунуң коллективинде марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаны беш чыл удуртуп турар. Республиканың тудуг банкызының эргелекчизи П. В. Кирдеев марксизм-ленинизмниң кежээки университединиң башкызы, № 1 АТБ-ниң начальниги Б. Н. Стрельников политинформаторлар бөлүүн удуртуп, комсомолчуларның политбөлгүмүнде башкылап турар. Бо хевирлиг эки ажылдыг активчилерни хөйнү адап болур.

СЭКП хоорkomу масса-политиктиг ажылдың дугайында айтырыгларны бодунуң пленумнарынга, партия активиниң хуралдарынга, семинарларга доктаамал чугаалажып, бо талазы-биле эки дуржулгаларны нептередир хемчеглерни ап келген. Коллектив кежигүннериниң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң дээштиин бедидери-биле чергелештир, республиканың, хоорайның мурнунда туруп турар сорулгаларны ажылчы чоннарга чогуур үезинде дыңнадып чедирип, депутаттарның чурттакчы чон мурнунга, удуртукчу ажылдакчыларның коллектив мурнунга дыңнадыг, илеткелдерин өй-өйлеп дыңнаарын чурумчуткан.

Масса-политиктиг ажылды бүгү чоннуң кезектериниң аайы-биле чорудар дээш улуг-улуг кварталдарда агитпөлдерни организастаан. Хоорай Советиниң депутаттары база удуртукчу ажылдакчылар ол шөлдерге чурттакчы чон-биле ужуражып, оларның айтырыгларынга харыылап, негелде-херегленделерин тодарадып ап турар. Чугула айтырыгларны, чаа болуушкуннарны база-ла ол шөлдерни дамчыштыр ажылчы чоннарга дыңнадып чедирип турар. Чайгы үеде культура-массалыг ажылдарның хөй кезиин ол шөлдерге эрттирери чаңчыл апарган. Ол черлер амгы үеде агитаторларның соңгукчулар ортузунга ажыл чорударынга кончуг таарымчалыг бооп турар.

Демир-бетон кылыглар заводунуң, столовайлар болгаш ресторанннар трезиниң, эмнелгениң, даараныглга фабриказының болгаш оон-даа өске бүдүрүлге коллективтериниң партия организациялары коллективтиң мурнунда туруп турар сорулгаларны чугаалажып көөрүнге бүгү ажылчыннарны калбаа-биле киириштирип турар. Бо сорулгага олар ажылчыннарның бөлүктер аайы-биле хуралдарын чыылдыларын калбаа-биле ажыглап турар.

Партияның сөзүн калбак массаларга дыңнадып чедирип турар агитаторларның, политинформаторларның эки белеткелдиг турарынче партия хоорkomу улуг кичээнгейни салып турар. Оларга ай санында инструктажтыг семинарны эрттирип турар. Министерстволар, эргелелдер болгаш өске-даа адырларның удуртукчулары харыылап турар черлеринде ажылдың байдалын оларга таныштырып турар. Оон дыңнап, билип алган чүүлдерин агитаторлар, политинформаторлар чонга дыңнадып чедирип турар. Идеология ажылының бир чугула хевири болур аас агитациязында бо хевирлиг болгаш оон-даа өске эки чүүлдерни нептередип, улам байлакшыдарын пленумга илеткел кылган СЭКП хоорkomунуң секретары **С. М. Кудажи**, санал берген Кызыл үлетпүр садыгның директору **А. А. Сат**, «Тыва тудуг» тресте партком секретарының оралакчызы **Н. Г. Ефремов**, хоорай эмнелгезинде партия организациязының секретары **Я. В. Клят** болгаш оон-даа өскелер чугаалаан.

Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелеринде, албан, организация черлеринде неделя азы ийи неделя болгаш ажыл шагының эгелээр мурнунда политинформацияны кылырын практикалап турар. Ындыг болзажок, районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжыышкынында, «Тыва көдээ тудуг» трестиң салбырларында, эът комбинадында партия организациялары политиктиг агитацияның бо хевиринче кичээнгей салбайн турарын пленумдан чидии-биле шүгүмчүлээн.

Масса-политиктиг ажылдың, ылаңгыя политиктиг агитацияның бүгү хевирлерин планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседиринче, социалистиг чарышты калбартырынче база коммунистиг кижизидилгени күштелдиреринче угландырарын чугула сорулгаларының бирээзи болур деп пленумдан демдеглээн. Хоорайның партия организациялары боттарының ажылын олче угландырып-даа турар. Ынчангаш эрткен беш айларның бүдүрүлге даалгазын хоорай үлетпүрүнүң ажыр күүсеткени-даа таварылга эвес.

СЭКП Кызыл хоорkomунуң пленумунга СЭКП Тыва обкомунуң секретары **Д. К. Ооржак** олурушкан болгаш аңаа чүве чугаалаан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды болгаш политиктиг аас агитациязын күштелдирер хемчеглерни хүлээп алган.

С. МААДЫ.

Я. Кадарга бедик шаңналды тывыскан

БУДАПЕШТ. (СЭТА). ВСАП ТК-ның Бирги секретары Янош Кадарга «Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» делегейниң ленинчи шаңналын тыпсырының байырлыг ёзулалы аңаа болган. Ол бедик шаңналды аңаа тайбыңны камгалап, быжыглаары дээш демиселге шылгараңгай ачы-хавыязы дээш тывыскан.

«Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» делегейниң ленинчи шаңналдарының талазы-биле комитеттиң даргазы ССРЗ-ниң ЗА-зының академиги Н. Н. Блохин бодунуң чугаазынга Янош Кадарга чүректиң ханызындан байыр чедиргеш, тайбыңны болгаш улустар аразынга найыралды быжыглаары дээш ооң могаг чок амыл-чорудулгазын бедии-биле үнелээн.

Я. Кадар харыы сөс ап, чүве чугаалааш, мынча дээн: Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң түңнелинде социалистиг ниитилелди тургузар болгаш тайбың дээш демиселди чорударын бодунуң эчис сорулгазы кылдыр салган күрүне тургустунган. Оон эгелээш-ле Совет Эвилели бүгү делегейге тайбыңның кол чөленгиижи болгаш шиитпирлиг күжү бооп келген.

Венгрияда чүс-чүс муң, миллион-миллион кижилер тайбың дээш демисежип турар. Ол дугайын бодааш, мен делегейниң ленинчи шаңналдарының талазы-биле комитеттиң бүгү кежигүннеринге меңээ ленинчи шаңналды тыпсыр дугайында шиитпирлээни дээш оларның шуптузунга чалбыыштыы-биле өөрүп четтирип турар мен. Ол дээрге, меңээ болгаш бистиң бүгү улузувуска улуг алдар-хүндү бооп турар.

Мен дыка хөй эш-өөрүмден, бистиң чурттуң кижилеринден байыр чедириишкиннерин алган мен.

Мен ол ышкаш даштыкыдан дыка хөй байыр чедириишкиннерин алдым. Ооң-биле кады мээң ханызы-биле хүндүлээрим болгаш бүгү венгр улустуң бедии-биле үнелеп турары бистиң эң чоок өңнүүвүс эш Л. И. Брежневтен байыр чедириишкинин база алдым. Бо таварылганы ажыглап алгаш, мен эш Л. И. Брежневке мээң бүгү совет өңнүктеримге изиг өөрүп четтириишкинни илередирин күзеп тур мен.

Тайбың дээш алдан чыл дургузунда чайгылыш чок демисежип келген улуг совет улуска коммунистиг тургузуушкунга улуг чедиишкиннерлиг болурун күзеп тур мен.

БЕРЛИНГЕ БОЛГАН УЖУРАЖЫЫШКЫН

БЕРЛИН. (СЭТА). ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары Э. Хонеккер ында чоруп турар СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазы Г. Ф. Сизовту хүлээп алган. Найыралдыг беседа үезинде Э. Хонеккер Улуг Октябрьның 60 чыл болур чылында ГСЧП-ниң IX съездизиниң шиитпирлериниң ГДР-ниң коммунистериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының амыдыралга канчаар боттандырып турарының дугайын Г. Ф. Сизовка дыңнаткан. ГСЧП болгаш СЭКП-ниң аразында акы-дуңмалышкы харылзааларны база дайынчы эвилелди могаг чокка ханыладыры партияның политиказының үндезини болур деп Э. Хонеккер онзалап демдеглээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң байырын Э. Хонеккерге Г. Ф. Сизов дамчыткан. Бодунуң ээлчээнде Э. Хонеккер чүректиң ханызындан Л. И. Брежневке байыр чедирткен.

Чехословак көрүкчүлерге

Коряк улустуң «Мэнго» деп танцы ансамблиниң артистери-биле кады бистиң найысылалывыс Москва хоорайга чеде бердим. Майның 5-те Чехословакияның Братислава хоорайже ужуду үнүпкен бис. Совет артистерни чехословак чурттакчылар чылыы-биле уткуп хүлээп алганнар. Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыы-биле өлген совет шериглерниң турэскаалдарынга чечектерни база салган бис. Баштайгы концертивис Братиславага болган. Совет артистерге байыр чедирген лозуңнар концерт залында, фойелерде бар болду.

Ансамбльдиң программазында чаңгыс кежегелиг балет «Мэнгону» база соңгу чуктуң улузунуң амыдырал-чуртталгазын көргүскен, аң-меңнерниң болгаш куштарның үнүн өттүндүр тургускан «Чайкалар» деп база өске-даа танцыларны көрүкчүлер улуг сонуургал-биле көргеннер. Ол бүгүнүң аразындан тыва сыгыт база онзагайланып чаңгыланган. Сыгытты чехословак көрүкчүлер бир дугаар дыңнап турар болгаш улуг сонуургал-биле хүлээп ап, катап-катап чалап турганнар. Сыгыттан аңгыда «Шли панэнки» деп чех ырыны база күүсеттим.

«Мэнго» ансамбльдиң составында шупту 24 кижи бар. Оларның аразында хоочун артистер: Екатерина Гиль, Людмила Липатова, Михаил Кихляп, Анатолий Мохнаткин болгаш өскелер-даа бар. «Мэнго» ансамбльдиң удуртукчузу Александр Гильдиң ажылы кижи улуг. Ансамбльдиң чораан оруктары узун, олар АКШ, ГДР, Франция, Болгария, Чехословакияга база Совет Эвилелиниң хөй-хөй хоорайларынга боттарының солун программалыг концертин бэраалгадып, чоннуң улуг сонуургалын чедип алганнар.

Түңнел концертивисти чехословак найысылал Прагага көргүстүвүс.

Акы-дуңма чехословак көрүкчүлер-биле ужуражыр улуг аас-кежиктиг болдум.

В. СОЯН,
Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи.

Эге класс башкыларынга

«Эге класстың өөреникчилериниң өөредилгезин болгаш кижизидилгезин улам ыңай сайзырангайжыдары» деп темага эртем-практиктиг конференция Кызылга эрткен.

Эге класстарга башкылаашкынның арга-дуржулгазының талазы-биле янзы-бүрү илеткелдерни, дыңнадыгларны аңаа кылган. Конференцияны республиканың Чырыдыышкын министерствозу болгаш башкылар билии бедидер институт организастаан.

ТЫВА ТЕАТРНЫҢ ҮШ ШИИЗИ

Бистиң чуртувустуң акы-дуңма улустарының культуразын хөгжүдүп, хөй националдыг совет драматургиялың шилиндек чогаалдарын пропагандалаар сорулга-биле РСФСР-ниң Культура министерствозу, федерацияның Чогаалчылар эвилели, Бүгү-Российяның театр ниитилели эрткен чылдың августа доктаал хүлээп алган. Ук доктаалда Бүгү-российяның национал драматургия фестивалын эрттирериниң дугайында чугаалап турар. Ам фестивальдың ийиги ээлчээ эртип, зона комиссиязының жюри кежигүннери аңгы-аңгы хоорайларга чедип, ында шии театрларының фестивальга кириштирген ажылдарын көрүп, шилилдени чорудуп турар болгай.

Фестивальдың зона талазы-биле комиссиязының даргазы — Красноярск крайның Культура эргелелиниң уран чүүл талазы-биле начальниги Г. Рукшага удурткан комиссия каш хонуктар мурнунда бистиң республиканың хөгжүм-шии театрының тургусканы национал драматургтарның чамдык шиилери-биле танышкан. Олар азербайджан композитор, драматург У. Гаджибековтуң «Аршин мал-Алан», кыргыс драматург И. Юзеевтиң «Өш-биле эвес» деп шиилерин көрген. Комиссияның төлээлери-биле бистиң корреспондентивис ужуражып, Тыва театрының шиилеринге хамаарыштыр оларның бодалдарын сонуургаан. Ам аалчыларга сөстү берээли.

А. Чечётин, РСФСР-ниң Культура министерствозунуң төлээзи, искусствовед:

— Чүгле үш шии-биле танышкаш, бүдүн театрның ажылынга хамаарыштыр түңнел үндүрери берге. Ындыг-даа болза, бистиң көрген шиилеривис утка-шынар, шиилиге талазы-биле фестивальдың негелделеринге дүгжүп турар болду. Оон аңгыда эскериичиг болгаш демдеглексенчиг тала — тыва, орус бөлүктерниң найыралдыг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турары. Кажан тура-соруктуг, сонуургал бар болганда — кандыг-даа үүле бүдүнгүр. Ындыг шынарлар тыва театрның артистеринде бар дээрзин бистер Дерсу Узаланың ролюнга ойнаан Максим Мунзуктан-на билир бис.

Көрген шиилеривистен таалалды алдывыс. «Уркуя» деп шиигe артист Дарый Монгуш өүгле думаалайын уштуп, арны чазылган даг кызын эвес, а болуунуң аңгызының хереэ дээш туржуп турар, удурткуу кижиниң овур-хевирин илередип шыдаан деп чугаалап болур. «Аршин мал-Алан» деп комедияны көргеш, тыва театрның артистеринде ыры талазы-биле мергежилдиг, хөгжүмге салым-чаяанныг кадрларның барынга бүзүредивис. Бо ийи шиини РСФСР-ниң алдарлыг артизи С. Оюн эки тургускан болду. Орус бөлүктүң режиссёру В. Шкляр «Өш-биле эвес» деп шиини тывызыктыг тургускан. «Фойеде театр» деп арга чаа эвес хевир, ынчалза-даа В. Шклярның шиизи ак халаттыг көрүкчүлер көөр кылдыр тургусканы — кижи бүрүзүн чаа, ак сеткил-биле болуп турар болуушкунга хамаарылгалыг болурунче албадап турар. Арист А. Фроловтуң ук шиинин кол ролюнга ойнааны солун, бүзүренчиг.

Үш шиини көргеш, эң ылангыя «Уркуяны» шимелдээп чаңгыс талаланчак, чегей кылдыр кылганын эскерливис. Оон аңгыда чырыкты чоп ажыглап шыдавайн турар. Бо бүгү — чаа театрга баргаш, чедип ап болур сорулга.

А. Загорный, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң төлээзи, драматург:

— Шии бүрүзүнде чүректиң согуу сиңниккен. Акы-дуңма авторларның шиилерин очулдургаш, тургусканы дээрге-ле — найыралдың демдээ-дир. Черле ынчаш аныяк драматургтарны илередип, оларны деткиирин хүннүң айтырызы кылдыр көөр чугула.

Тыва театрны — национал авторларның шиилери-биле репертуарын байыдып турар театр деп билир бис. Бо удаада тыва авторнуң шиизин көрбээнивис хомуданчыг болду. Тыва театр коллдуунда орус, тыва бөлүктен тургустунган, чаңгыс черде чурттап, ажылдап турар ийи театр-дыр. Орус бөлүктүң артистеринге тыва авторнуң шиизин тургузар болза солун болур ийик.

«Уркуяны» сонуургадым. А «Аршин мал-Аланны» көрүп олура, ыры талазы-биле бедик культураны чедип алганын эскердим. Кайы-даа шии романтиктиг хөөн-биле чалгыннналган-дыр. Орус бөлүктүң шиизинден артист А. Фроловтуң ажылын быжыкан, чедиишкиниг ажыл деп санаар апаар. Кижиниң бойдуска ынакшылы, бот-боттарынга хамаарылгазы — «Өш-биле эвес» деп шиинде шын илереттингени ук шииниң чедиишкини.

Е. Попова, Красноярскиниң аныяк көрүкчүлер театрының чогаал кезээниң эргелекчизи, театровед:

— «Уркуя» деп шиинде авторнуң талазындан болуушкуннар чаңгыктелчек, кол маадырның овур-хевириниң өзүлдези чаңгыс аайланчак деп билдим. Ниитизи-биле артистер эки ойнадылар. Чүгле көргүзүглер аразы шөйүлчек болду. Шимелде-каасталгазы чогуур негелдеге четпейн турар. «Аршин мал-Алан», «Өш-биле эвес» деп шиилер кижиниң сеткил-сагыжын хайныктырып, хаара тудуп кээр деп санаар мен. Көрүкчүлерниң аразынга, фойеге ойнаар арга артистерге эң нарын болур. Чүге дээрге, артист кижиниң канчаар «чурттап турарын» долгандыр орар чоон хайгаарап турар болгай. Ындыг болганда артист хензиг-ле овур-хевирден үнер болза, бүгү чүве сандаран болур. Ынчангаш мындыг аргага аныяк салгалды өөредири күзенчиг. Хоочун артистерниң школазы — чүгле сценага чанчыкканындан фойеге ойнаары берге. Ниитизи-биле тыва театрдан хөйнү манап, чоргаарланып болур-дур.

Г. Рукша: — Театр бүрүзү-ле болуунуң чанчылдары, онзагай талалдары-биле ылгалдыг. Фестивальга кириштирер шиилерниң шилилдезин силерниң театр география болгаш утказы талазы-биле эки кылгандыр. Ол ажылга үлүүн каткан очулдурукчуларны база утпас ужурлуг бис. Черле ынчаш бо театр дилээшкиннерни кылып турар дээрзин демдеглексээр мен. Көргенивис шии бүрүзү багай эвес ажылдарга хамааржып, харын-даа чамдык чүүлдерин өөренип алыксанчыг-дыр.

Фестивальдың жюризи зонаның ээп каш хоорайларын кезип каапкан. Эң-не өөрүнчүг чүве — Тывада, Якутияда, Хакасияда чаа театрларның ажыгдалче кирер деп турары. Бо дээрге уран чүүлдү улам хөгжүдер дээш партия, чазактың ада сагыш салыышкынының тодаргай чижээ.

Зонаның хамык театрларының ажылы-биле танышкаш, түңнелди үндүрер бис. Оон шилиттинген ийи шиини Ленинградка барып ойнаар. Ол ышкаш эң эки рольдар күүсеткен артистер, тургузукчу режиссерлар дипломнар-биле шаңнадыр. Ындыг шаңналдарга телептиглер силерниң театрыңарда база бар-дыр.

Кичээнгейни хаара тутпушаан

Транспортка озал-ондак болур чорук партия, совет органнарының кичээнгейин хаара тутпушаан турар. Хоорайга орук-транспортунуң озал-ондааның бирги кварталда дыка өскени болгаш оларга кемдеп-кергээн, амы-тынын оскуп-ган кижилер санының өскени дүвүренчиг байдалды тургускан турган. Ынчалза-даа апрель ай база-ла эки эвес болган. Аварияның саны 38 четкен, оларга 9 кижи өлген болгаш 30 кижи балыглаган. А эрткен чылдың ол үезинде 25 авария болган, оларга 3 кижи өлген, 25 кижи кемдээн турган.

Хоорайга болган транспорт озал-ондаазының ийиниң бирээзи-ле ээрик чолаачының азы чадаг кижиниң буруузу-биле болдунуп турары болгаш оон эрткен чылдан көвүдээни улуг дүвүрээзинни болдуруп турар. Бо байдалдар транспорт бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының болгаш орук-шимчээшкин хайгааралының органнарының кичээнгейин күштелдирерин, харысалгазын бедидерин негеп турар. Чолаачылар ажылын багай контрольдап турар. Ылангыя бичии автотранспорт ажыл-агыйларында озал-ондак хөй болгаш чолаачыларның чуруму кошкак боор турары илереэн. «Росводпромнуң» демир-бетон кылыглар заводунуң чолаачылары 2 улуг, «Тыва сеңтелге-тудугнуң» механизация эргелелиниң, «Сукпак» совхозтуң, «Тудуг кезектери» комбинадының чолаачылары аварияларны кылган. Ол аварийлар чолаачыларның ажыл шагында арагалаанындан болган. Бо дээрге кандыг-бир душ болган таварылгалар эвес, а ол бүдүрүлгелерниң удуртукчуларының харысалга чок чорууунуң түңнели-дир.

Автотранспорттуң оруктарга ажылын болгаш гаражче ээп кээрин контрольдап турары кошкак. Бо талазы-биле Кадык камгалал министерствозунуң АТБ-зиниң гаражы чогуур ажылдарны кылган. Ол бүдүрүлгеден сөөлгү ийи айда озал-ондак болбаан, чолаачыларның чуруму экижээн. Ынчалза-даа өске АТБ-лерниң, организацияларның машиналары бажыннар чанынга бир-ийи хондур тургулаарынга бо-ла таваржып болур. Сөөлгү үеде чоруткан үш хыналдаларның баштайгызында 38, ийигизинде 19, үшкүзүнде 9 автомашиналарны ажыл соолгунде чуртталга бажыңнарының чанында тургузуп каан турганы илереэн. Чайгы үеде туразы-биле машина эдилээр, чайлагларже, хуу бажыңнарже материал, одек сөөртүр, «дыштаныр» мунар чоруктар көвүдеп турар.

Озал-ондак кылыр болгаш чолаачылары чурум үрээр талазы-биле «Транссельхозтехниканың» автобаазазы, «Сельхозтехниканың» Улуг-Хем салбырының, Кызылда районнар аразының каттыжыышкынының, № 1, 2, 3 АТБ-лериниң, «Тыва колхоз тудугнуң», Көдээ ажыл-агый министерствозунуң АТБ-зиниң болгаш өске-даа эвээш машиналыг бүдүрүлгелерниң, организацияларның байдалы дыка дүвүренчиг. Оларда чолаачылар машинаны ээрик башкарып чораш, туттурары хөй болуп турар.

Орук-транспорт шимчээшкининге озал-ондак болдурбазының айы чарлаттынган болгай. Ону эң баштай эрттирип турарывыс бо эвес. Ол хиреде-ле көрүлде айын болур-чогууру-биле организаставаан. Бирги АТБ, пассажирлер АТБ-зи плакаттар кылбаан. Тускай дружинниктерниң дежурныйлаашкыны анаазындан ылгал чок — бирде үстүр, дружинниктер эвээш, автобүдүрүлгелер удуртукчулары киришпес болур. Автобүдүрүлгелер боттарының күжү-биле рейдилер безин кылбаан.

Үстүнде демдеглеттинген четпестерни шиитпирлиг чайлатпас болза, автотранспортка озал-ондакты, оон-биле кады олардан кижилерниң качыгдаар чоруун кызырары берге. Ынчангаш автобүдүрүлгелерниң болгаш автотранспорттуг организацияларның удуртукчулары чогуур хемчеглерни алыры негеттинип турар.

В. БРЮХАНОВ,
Кызыл хоорвүүскомунуң ПХК-зының КАИ начальниги.

МАШИНАНЫ ШЫН ДОКТААДЫҢАР

Орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун чүгле шимчеп чоруур транспорт эвес, а чамдык таварылгада харын шын эвес доктааткаш, тургузуп каан транспорт база хажыдып болур. Ынчангаш автотранспорттуң озал-ондаан болдуртпазы-биле транспортту башкарып чоруур чолаачы кижи бүрүзү машина чорупдаа турда, турар черже келирде-даа дүрген тормозтап, хенертен доктаадып болбас. Соондан чоруп орган транспорт аймаанга ынчаар доктаадышкын хенертен эскертинер болгаш доктаап шыдатпышмайн баар, ынчан озал-ондак чайлаш чок болу бээр.

Ындыг чүүлдерни болдурбас төлээде, чолаачы кижи машиназын доктаадыр азы ээр дей бергенин орук шимчээшкининиң өске киржикчилеринге ээриниң болгаш доктаадырының от медээлери-биле баш удур сагындырар хүлээлгелиг. Автомобильди доктаады бергеш, чырык медээзин кыпсыр ийикпе азы шуут кывыспайн баар чолаачылар амга чедир удаа-дараа таваржып турар болганда бо дугайын база катап сагындырары эргежок чугула-дыр.

Көстүр девискээри кызыы (ээр черлерге, чер адаа оруктарга, кадыр кудургайларга) машина доктаадырын орук шимчээшкининиң чуруму хоруп турар. Тургузуп каан машинаны азы мотоциклди өске транспорт аймааның оюп эртери берге черлерге—кызыы кудумчуларга, ниити ажыглал транспорттарын тургузар черлерге— машина доктаатпас херек. Кандыг-даа чылдагаан-биле, харын-даа үрелишкин болганы-биле-даа машинаны доктаадырда, оруктуң транспорт аймаа эртер черин хостап, оң талазынче чая тургузар. Бо дээрге ылангыя караңгы, көстүрү багай үелерде онза чугула. Орук-транспорт озал-ондактарындан көөрге, бо бөдүүн-даа болза чугула дүрүмнү сагываан чолаачылар халапка бо-ла таваржыр боор-дур.

Оруктуң кол кезээнден бир эвес автомобиль чайлай албас апарган болза, авариядан доктаашкын болганын көргүзүп турар көжүрер медээни тургузар херек. Ындыг демдек транспорт аймааның бүрүзүнге чоруур ужурлуг. Караңгы үеде болза ындыг демдекке немей кызыл фонарны кыпсыр, чүге дээрге ак чырык авария үезинде үрелиичел болгаш көстүрү багай үеде эки ылгалбас. Доктаай берген машинаның эжиин кичээнгей чок ажыдып үнери ондагайлыг дээрзин чолаачы кезээде сактып чоруур ужурлуг.

Транспортту доктааткан соолунде, магадылал кылдыр бирги азы ийиги дамчыдылганы улавышаан, хол тормозун тыртар. Бир эвес машинаны кандыг-бир үе шттинде ол черинге ээп каар апарза, оорлап муна бээрин болдурбас хемчеглерни алыр.

Бо берге эвес, ынчалза-даа аажок чугула дүрүмнерни сагыыры доктаашкынның силерге-даа база өскелерге-даа озал-ондак чок болурун хайдырар.

А. АКИФЬЕВ,
Тыва АССР-ниң ПХМ-ниң КАИ-зиниң автоинспектору.

КАИ-НИҢ ЭКРАНЫ

Автоинспекторларның айтырыглары

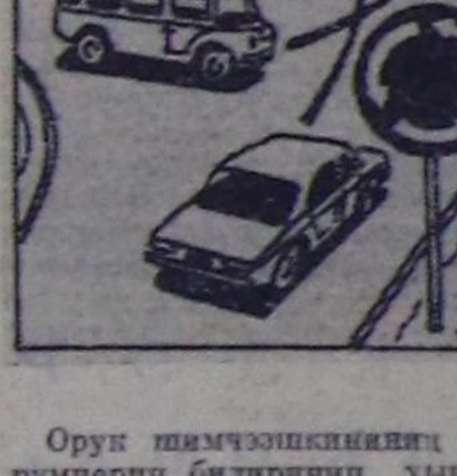

Солагай талазында көргүскен чурукта транспорттуң кайызы мурнап эртерил?

1. Чиик машина.
2. Автобус.

Оң талазында чурукта көргүскен транспорттуң кайызы бир, ийи дугаарында болгаш сөөлүнде эртерил?

1. Автобус, оон соонда мотоцикл болгаш чиик машина.
2. Мотоцикл, оон соонда автобус болгаш чиик машина.
3. Чиик машина, мотоцикл, автобус.

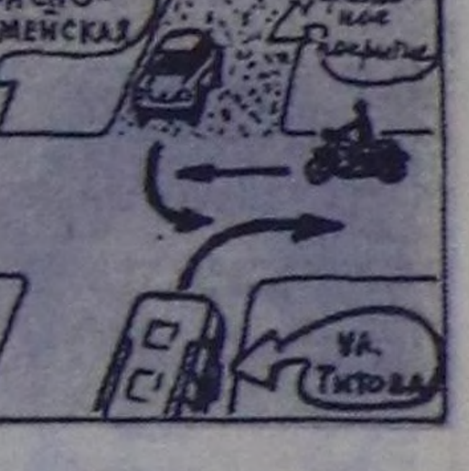

Озал-ондакка таваржып болур берге оруктарга бо транспорттуң кайызы белен аңдарылбазыл?

1. Пассажирлиг автобус.
2. Автокран.
3. Чүък чок автомобиль.

Орук шимчээшкининиң дүрүмнерин билириниң хыналдазын чорударының билеттеринге бо янзылыг айтырыглар бо-ла таваржыкылаар:

Балыглаган черниң ханын доктаадыры-биле салган эмчи шарыын (жгутту) кандыг таварылгада кайы хире үе иштинде тургузуп болурул?

1. Үези кызыгаарлаттынмас.
2. Ийи шактан хөй эвес.
3. Беш шактан хөй эвес.

КАНДЫГ ХЕЙНИҢ ДҮЛГЭЭЗИНИ...

(ФЕЛЬЕТОН)

Ынакшылды кым-даа оюп эртпес?! Кижилерниң аразында ханы ынакшылдан улуг найырал-даа, чаа өг-бүле-даа тургустунар. Куулар Оолаккай база-ла, өске кижилер ышкаш, ынакшылды оюп эртпээн. Хып дээн аныяк кыс Куулар Анна дээрзи-биле ол дүлгээзиниң чалы назынының ынакшылын доңнаштырган. Олар бот-боттарынга ханы ынак чораан. Кады кино, концерт көрүп; танцылап, Чадаананың чараш чаагай үнүш-бойдузунуң чылыг, чымчак куспаанга таалап хаһын. ийилээ чеже-чеже хостуг үе-шагын селгүүстеп, хөөрежип эрттирбээн дээр?!

Изиг ынакшыл өг-бүле тударынга чедирген. Ында хай чүү боор, аныяктарның аданелери оларның сапалын деткип, «ийи боду эптиг болза, пезн деп кадай канчаар» дээш амырап, дораан-на куда-дойну белеткээннер. Кудага дөргүл-төрел арбын болган. Дашкаларның кыңгырткайндыр үскүлештирген даажы чаңгыланып, белек-селектер өгленишкен ийи кижиниң мурнунга оваланып-ла турган.

Ажы-төлү менди турзун,
Азыраан малы көвей болзун!
Азынганы алдын болзун,
Аъттанганы чыраа болзун!

дээн черлелиг чылыг, чымчак янзы-бүрү алгаг-йөрээлдерни олар ол кежээ чеже-даа катап дыңнааннар.

Оолаккай биле Анна ол чеди харлыында ынчаар чаагай алгаг-йөрээлге бүргедип, өөрүшкү-маңнайлыг өглепген. Олар социалистиг өг-бүлени тудуп, амыдыралдың терениинче эң-найыралдыг базып кирипкеннер. Ажыл-амыдырал, аккан суг ышкаш, эки-ле чорупп турган...

Аныяк өг-бүлеге бичии хамааты көстүп келген. Төлдүг болганынга, хууда амыдырал-чурталгазының эки эгелээнинге не болган Анна аажок өөрээн. Оглу дөрт ай ажып чорда, Куулар Оолаккай Совет Армияның хүрээлеңинге шериг албаны эрттирер дээш хапкан.

— Оглувусту азырап орар мен, шериг хүлээлгени эки күүсеткеш кел, эжим. Чагаадан бижип турар сен, ужуражыкже байырлыг!—деп, ону аныяк не үдеп каап.

Аннага шеригден чагаалар кээп турган. Чаш төлдү азыраары белен эвес. Аннага уйгу чок дүннер-даа, өг ажылы-биле холбашкан чымыштыг хүннер-даа турган-на. Аныяк не ол бүгүнү төрээн авазының ачы-дузазы-биле шыдажып эрткен-даа. Оглу үш хар ажып чорда, солдат ада чедип келген. Өг-бүлениң база бир байырлалы ол болган. Анна-даа өөрүп, бичии оглу-даа кээри билек ачазының солдат хевин сонуургап, ооң мойнундан куспактанып шаг боор турган. Сагынганының болгаш өөрүшкүнүң демдээ эриин ашкан! Өг-бүлениң амыдыралы чаагай оруун оруктап, уламчылап эгелээн. Олар чоорту беш уругларлыг апарган. Ажы-төл дээрге аданениң өөрүшкүзү-ле болгай. Анна уругларынга чоргаарланып, оларның кац-кадык өзүп олурарынга өөрүп чораан.

— Уругларым шору өзүп кээрге, Чадаананың № 3 школазынга аштакчылап турдум. Оолаккайның «уругларың кижизидип, ажыл чок олур» деп сүмезин ёзугаар ажылымдан 1975 чылдың майда үнүп алдым. Ынчан үш уруум школага өөренип турган чүве. Ажыл чок олурарга, чалгааранчыг, бергези-даа кончуг чорду — деп, аныяк не Анна ооң-биле бир-ле чүвеге дузактанганын чугаалап олурган.

Шынап-ла, хөй уруглуг кадайы Аннага Оолаккайның бүдүү дузак салып эгелээни ол чүве-дир. Анна ону сөөлүнде билген. Элдеп чүве, Анна билип, дыңнап олурарга, чолаачы ашаа Өвүрже-ле чоруурну көвүдээн. Өвүр ашкаш, алды-чеди хонгаш-даа кээр апарган. Кээрге, «чүге читтиң?»—деп айтырарга, «машинам үрелгеш» деп харыылап каар. Ол ойде Анна чааскаан уругларын азырап, карактап, сагыш-сеткили куюмнаар апарган. Аңаа эвес чидип турар кижи-дир деп карагзып эгелээн. Ынчангаш орайта дээр соңга караанның дужунга ооң кажан чедип кээрин манап олургулаар. Аңаа белеткеп хайындырган шай, чылыткан мүн-даа чеже катап сооган чүве? А чолаачызы Өвүр ашкаш сураг-ла баар. Сөөлүнде-сөөлүнде Аннаның бажынга «Кандыг хейниң дүлгээзининге алысчык ирги?» деп бодал-даа кире душкүлээр апарган.

Беш уруу-биле манап арткан аныяк ненңн даап бодааны шын болган. Өвүр ашкаш, К. Оолаккай шынап-ла аңаа эвес чидип турган болган. Ол З. Донгак деп аныяк кыстың дүлгээзининге алзып, ооң аспаапче, кашнылы ышкаш, чүглүп кире берген. Аалда арткан ажы-төл, алган кадайлаа уттундурган...

Куулар Калчан-кыс — Оолаккайның угбазы. Ол өг-бүлезин каапкаш, будалып турар дуңмазын билзе-даа, бажыңында чажырып, өске-бир чаа кыс-биле «өглеп» алган, дүш чок олурар. Калчан-кыстың талазындан бо база-ла социалистиг өг-бүлени болгаш ажы-төлдүң салым-хуузун кыдыра көөр, ак сеткилдиг эвес чорук-тур. Аңаа чырык чаагай сеткил турган болза, дуңмазын эки орукче ой-шаанда чагып-сурган киирер ийик. А ында ындыг чаагай күзел турбааны ол ышкажыл. Кадайлыг, ажы-төлдүг кижи-биле доңнашкан З. Донгактың сагыш-сеткили база-ла арыг эвес-тир...

Куулар Оолаккайның арын-нүүрү кайыл? Баштайгы арыг чаагай ынакшылы, кудага дөргүл-төрелиниң чылыг чымчак алгаг-йөрээл состерип утканы ол бе? А аалда өскүсчавыс калган ажы-төлү? Оларның салым-хуузу аданың сеткилин саргытпааны ол бе?

Доң баарлыг ада болган Оолаккайның бичии оолдары авазындан: «Ачам чүге келбес кижил, авай? Кажан келир ирги, сактып тур бис»— деп кээргенчиг сүргей бо-ла айтырылаан турар. А ава хөөкүй аңаа харыылаар чүве тыппас. Бичии кижилерниң чүрээн «балыглаары» эң-не берге! Ону чүгле ак сеткилдиг, буянныг кижилер билир! А Оолаккай ышкаш синдеме, чиик сеткилдиг, доң баарлыг кижилер ону кайын билирил аан...

Арткан-калган уругларынга азырал кылдыр алимент акша төлээрин суд шиитпирлээн. Ону ол ада чаңгыс катап төлээн. А ооң соонда бо хүннерге чедир ону төлээриниден ойталап, ол-бо черлерже толап, изин будап, хонаш солуп чоруп берген. Оон сураа Өвүрде, Чөөн-Хемчикте, Улуг-Хемде, Кызылда үнгүлээр, хаттыгда каңмыыл ышкаш, баш углаан черже «чүглүп» чорупп-ла каар. А Куулар Анна ам Чадаананың № 1 школада аштакчылап ажылдавышаан, беш уруун азырап, кижизидип, доруктуруп чурттап олурар. Иениң арыг чаагай чоргааралы ол-дур. Ёзулуг-ла «кижи төлүнге ынак, ыт кодаңынга ынак» деп чүве олдур. А тонап чоруп берген ада К. Оолаккайның сеткилинге мындыг чаагай бодал кылаш кынныып, ам бирээр боданыр ирги бе?

Д. АНАН-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 5-ТЕ

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—«Зарядкаже үнүңер!»
10.30—«Будильник».
11.00—«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!»
12.00—«Бөгүн — мелиоратор хүнү». ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министри Е. Е. Алексеевскийниң чугаазы.
12.15—Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң уругларының улуг хорунуң концерти. Күрүнениң Төп концерт залындан дамчыдылга.
13.15—Аът спортунга ССРЭ-ниң чемпионады. Вильнюстан дамчыдылга.
13.50—Мультфильм.
14.00—«Билип алыксаар тур мен!» Киножурнал.
14.10—«Көдээ дугайында бир шак».
15.10—«Музыкалыг киоск». Э. Беляева дамчыдылганы чорудар.
15.40—15.50—Чапсар.
15.50—«Чалгаа дугайында тоол». Мультфильм.
16.00—«Улуг оруктуң үе-чадалары». «Дириглер болгаш өлүглер». Уран-чечен фильм. 1-ги серия.
17.45—«Чалыылар-биле кады». С. Залыгинниң аныяк чогаалчылар-биле ужуражылгазы.
18.35—«Силерниң чагааларыңар ёзугаар». Музыкалыг программа.
19.20—«Делегей панорамазы».
19.50—20.00—Чапсар.
20.00—Медээлер.
20.15—«Кино аян-чоруктарының клуву». Ю. А. Сенкевич дамчыдылганы чорудар.
21.15—«Ыры-77».
21.45—«Баштайгы рейс». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү.
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—01.30—Бокска Европа чемпионады. ГДР-ден дамчыдылга.

ИЮНЬ 6-ДА

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—«Тоолдуң аалчызы». «Эй, хензигбей!» Уран-чечен фильм. РСФСР-ниң улустуң артизи В. Леонтьева эге сөс чугаалаар.
12.15—«Дириг амытаннар оранында». Журналист В. М. Песков чорудар.
13.15—16.00—Чапсар.
16.00—Документалдыг фильмнер программазы.
16.45—Марк Твен. «Тажы болгаш ядыы кижи».
17.45—«Авазының школазы».
17.55—В. Крапивин—«Селемелиг оол». Хөй сериялыг уран-чечен телешии. 1-ги серия.

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер.
19.15—«Вотнаман». Телефильм.
19.30—«Улуг Октябрьның 60 чыл оюн төлептиг уткуул!» Дамчыдылга. Тыва дылга.
19.50—«Сөөлгү хүн». Телефильм.
20.05—«Азий диптиң төвүнде». Дамчыдылга.
20.35—Телемедээлер (орус дылга).
20.45—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.50—«Улуг өг-бүлениң адазы». Автору—Н. Вишников.
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—П. Чайковский. Скрипкага болгаш оркестрге концерт. Күүседикчилери — РСФСР-ниң алдарлыг артизи, Ленинчи комсомолдуң шаңналының лауреады В. Третьяков болгаш Москваның күрүне филармониязының академиктиг симфония оркестриниң оркестри. Дирижеру — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Д. Китаенко.
00.05—01.20—Спортчу программа: 1) Аът спортунга ССРЭ-ниң чемпионады. 2) Хостуг хүрешке Европа чемпионады. Туркиядан дамчыдылга.

КИНО

ИЮНЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Иванның чаш чылдары» 9.30, «Катарина Блюмнуң бужартаттырган ат-алдары» 11.20, 13.10, 15.00, 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Булочка» 10.20, 12.00, 13.40, 15.20, «Чиңге баг үстүүчел» 20.40, «Табор талыгырже чорупкан» 17.00, 18.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ханы төрел алышкылар» 9.30, 11.00, 13.00, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бенджи» 9.30, 11.00, 16.50, «Даг чурттуг кыс» 18.40, «Чүгле кыргаппар дайылдажып турар» 13.00, 15.00, 20.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Эртине шыгжаан хол» 11.00, 13.00, «Харылзаштырыкчыны чок кылыр» (2 сериялыг) 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

ИЮНЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Люса Фердинандның чуртталгазы болгаш өлүмү» (2 сериялыг) 9.40, 12.30, 15.20, 18.10, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Балканда Улу, оолдар болгаш чадаг терге дугайында» 9.30, 10.55, 12.20, 13.45, 15.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Суг ээзи» 15.00, 20.30, «Даг чурттуг кыс» 16.50, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чиңге баг үстүүчел» 15.00, 16.20, 18.40, 20.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Ханы төрел алышкылар» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Янзы-бүрү угланыышкынныг хаттың күжү кошкак.

Агаарның температуразы барыын талакы районнарга 20—25, өскелеринге 28—33 градус, Кызылга 31—33 градус болур.

Редакцияның адрези: индекс 667000
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретариаттың 2-23-35, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.
Тираж 16332. Чагыг 193.
СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1).
ТС—00819